

Priručnik

Pripremni vrtić za đecu Rome i Egipćane

Crna Gora
Zavod za školstvo

Ovaj Projekat finansiran je od strane Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori. Projekat sprovodi S.I.C.I. Dominus (Španija), u konzorcijumu sa ABU Consult Berlin GmbH i Particip GmbH, a realizuje se u saradnji sa Ministarstvom prosvjete, Crna Gora

Priručnik

Za profesionalce (vaspitače, stručne saradnike, direktore, RE asistente) i sve one koji su zainteresovani za uključivanje đece Roma i Egipćana u obrazovanje

Autori:

Dr. Sibylle Hielscher
Aleksandra Radoman Kovačević
Nataša Vlahović
Ana Pavličić
Snežana Laković
Žana Krivokapić
Danijela Vučurović
Serđan Baftjari

Naslov:

Priručnik - Pripremni vrtić za đecu Rome i Egipćane

Izdavač:

Projekat: „EU-Crna Gora Servisi inkluzivnog obrazovanja“

Ministarstvo prosvjete

Vaka Đurovica bb

81000 Podgorica

Podgorica

Tel.: +382 20 410 157

+382 20 410 125

+382 20 408 937

E-Mail: dominus@mps.gov.me

Web stranica: <http://www.eu-miesp.com>

Za izdavača:

Dr. Sibylle Hielscher

Glavni i odgovorni urednici:

Dr. Sibylle Hielscher i Aleksandra Radoman Kovačević

Prelom: Emil Šabotić
www.formatcg.com

Štampa: „IVPE“ Cetinje

Tiraž: 100

S.I.C.I. Dominus
C/Ángel 16
E-18002 Granada, Španija

Podgorica, januar 2013

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-568-03-0 (Ministarstvo prosvjete)
COBISS.CG-ID 21667856

* "Ovaj dokument izrađen je uz pomoć Evropske unije. Njegov sadržaj je isključiva odgovornost autora i ne predstavlja nužno službeni stav Evropske unije."

Uvod

Crna Gora je u teškim vremenima svoje nedavne istorije, otvorila širom vrata i postala utočištem izbjeglih i raseljenih lica. Nakon ratnih dešavanja na Kosovu raseljeni Romi i Egipćani su postala najvulnerabilnija populacija u Crnoj Gori. Shodno tome Crna Gora se opredijelila da smanji razlike koje postoje između njihovog i položaja ostalog stanovništva.

Samim tim, jasno je da cijelokupno obrazovanje mora biti jednako za sve. Ono treba da postane prostor za razvijanje ošećanja empatije i naklonosti, ponašanja koje ne etiketira, već vodi pravičnosti, poštovanju različitosti i socijalnoj koheziji.

Sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja je nivo obrazovanja sa kojim se đeca prvo susreću, a koji je od presudnog značaja za sveukupan rast, razvoj i formiranje njihove ličnosti.

Shodno tome predškolske usluge moraju biti dostupne za ovu đecu. Esencijalno je podržati rani razvoj i učenje đece RE populacije kao najoštećljivije kategorije kao najbolju investiciju za budući, progresivni razvoj društva.

Stoga, ovako postavljen i dizajniran Program pripreme za polazak u školu RE đece uzrasta od 5 do 6 godina omogućava uspostavljanje vještina i vrijednosti koje predstavljaju najznačajniju osnovu za dalji razvoj i napredovanje. On na sveobuhvatan stvara osnovu za buduće funkcionisanje.

Kroz ovaj Priručnik je jasno da je đetetovo porijeklo vodič za rad. U njemu je iskazano puno poštovanje prava đeteta. On daje pravce za stimulisanje fizičkog, kognitivnog, jezičkog, socijalnog i emocionalnog razvoja. Nudi ideje kako se kreira ambijent za sigurno i bezbjedno djetinjstvo ove đece. Pruža primjere za dalju primjenu aktivnosti

koje poštuju njihovu kulturu, dostojanstvo i autonomiju, unapređuju samostalnost i samokontrolu.

Zahvaljujući Priručniku implementatori dobijaju kompetencije za rad u kontekstu društvene i kulturne različitosti. Razvijaju navike da rade timski, koreliraju znanja, koriste materijale za učenje i aktivnosti koji odražavaju postojeće različitosti u zajednici.

Dakle, profesionalcima se omogućava da prepoznaju, priznaju i poštuju kulturne i individualne različitost; da razumiju vrijednosti koje imaju ova đeca i njihove porodice; da podstiču interkulturalno poštovanje i razumijevanje među đecom; da razumiju socijalnu i kulturnu dimenziju obrazovanja.

Tamara Milić

nacionalna koordinatorka za obrazovanje đece sa posebnim obrazovnim potrebama,
Ministarstvo obrazovanja, Podgorica, Crna Gora

Izvršni rezime

Priručnik je napisan za sve one koji će biti dio procesa koji se realizuje u okviru „pripremnih vrtića“ u Crnoj Gori. Sastoji se iz tri poglavlja koncipirana tako da odgovaraju fazama i organizaciji rada u predškolskim ustanovama: pripreme, implementacije i evaluacije. Svako poglavlje opisuje korak po korak šta je potrebno učiniti, i shodno tome prograćeno je poglavlјima „Alati“ (instrumentima, konkretnim didaktičkim uputstvima, sadržajima, aktivnostima – koji služe kao pomoć u direktnoj implementaciji programa). Neki od njih su: predloženi obrazac akcionog plana, pismo sponzorima, đečije interaktivne pjesmice i pokretne igre. Priručnik sadrži i CD na kome je sve to objedinjeno u elektronskoj formi, kao i nekoliko kratkih filmova i fotografija koje ilustruju aktivnosti sprovedene tokom pilot pripremnih vrtića.

Naše iskustvo sa pripremnim vrtićima pokazuje da je priprema vaspitno-obrazovnih aktivnosti jednako važna kao i priprema organizacijskih aktivnosti. Vaspitači treba da pripreme dnevne planove koji su u skladu s nastavnim planom vrtića, ali bi ipak trebalo da budu dovoljno fleksibilni da reaguju na potrebe đece. Za efikasan i efektivan rad u vrtiću, koji prije svega doprinosi pozitivnoj atmosferi, treba biti svjestan grupne dinamike¹ i znati kako se nositi s njom. Na osnovu iskustava tokom pilot pripremnih vrtića, preporučujemo praksu dnevnih sastanaka koji omogućavaju inicijalno postavljanje aktivnosti, kontinuiranu razmjenu i praćenje postignutih rezultata, savladavanje i rješavanje prepreka i problema na koje se nailazi tokom rada, ali i organizovanje aktivnosti i događaja poput poseta školama i obilježavanja završnih aktivnosti na kraju programa pripremnih vrtića.

¹ Karakteristike grupnog ponašanja tokom početne faze, faze realizacije i završetka rada.

Da bi se sva đeca na vrijeme motivisala i pripremila da se uključe u aktivnosti pripremnih vrtića, poželjno je da se na vrijeme ostvari kontakt s potencijalnim sponzorima i da se na taj način obezbijediti dovoljno higijenskih paketića, odjeće i didaktičkog materijala.

Značajno je pošedovati svijest o ulozi kulture organizacije² prilikom implementacije pripremnih vrtića. Norme i vrijednosti rada usmjerenog ka đetetu ne bi smjele ostati samo na teoretskoj ravni, već bi trebalo stvoriti atmosferu dobrodošlice u vrtićima kako bi đeca osetila da su prihvaćena i poštovana. Na taj način može se podstaći želja đece da idu u vrtić, a ujedno i naklonost roditelja da ih šalju.

©photo: Emil Šabotić

² Akademска definicija kulture organizacije je da ona predstavlja skup zajedničkih normi, vrijednosti, načina razmišljanja koji određuju ponašanje osoblja na svim nivoima u hijerarhiji i time određuju sliku organizacije.

Sadržaj

1. Uvod	09
2. Pripremni vrtić	15
3. Organizacija i sponzorstvo	23
Organizacija	24
Odabir institucija	25
Radne grupe	25
Akcioni plan	26
Odabir učesnika	26
VASPITAČI/CE	26
VOLONTERI/KE	28
MAJKE	29
Medijske aktivnosti	29
Priprema vaspitno-obrazovnog dijela	30
Razvoj plana i programa za pripremne vrtiće	30
Organizovanje obuka za profesionalce koji realizuju program	31
Izrada dnevnih planova rada	32
Razvoj plana i programa	32
Trening aktivnosti – obuke za profesionalce	32
Dnevni planovi	34
Sponzorstva	34
Alati: Organizacija i sponzorstvo	43
4. Vaspitno-obrazovane aktivnosti	57
Plan i program	58
Preporuke kako organizovati i formirati grupe:	59
Alati: Vaspitno-obrazovne aktivnosti	77
Lista prisustva đece	78
Obrazac za dnevno planiranje	79
Primjer dnevnog planiranja	80
Recitacije na albanskom jeziku	83
Recitacije na crnogorskom jeziku	83
Pokretne igre	86
Hokipoki	89

---

5. Evaluacija	91
Osvrt na pilot program	92
Šta treba poboljšati	107
Alati: Evaluacija	113
Agenda za evaluaciju pripremnih vrtića	114
Otvorena pitanja za roditelje i đecu	116
Aneksi	119
Aneks 1: Publikacije i linkovi	120
Aneks 2: Kako obezbijediti sponzorstva?	123
Aneks 3: Pregled NVO-a i njihove aktivnosti	124
Aneks 4: Izvještaj o činjeničnom stanju u pripremnim vrtićima..	125
Autori	126

Skraćenice

JPU	Javna predškolska ustanova
MEIS	Ministry of Education Information System
MP	Ministarstvo prosvjete
M&E	Monitoring i evaluacija
NAP	National Action Plan
NVO	Nevladina organizacija
RE	Romi i Egipćani
RC	Resursni centar
ZZŠ	Zavod za školstvo

1. Uvod

„Mogli smo viđeti sreću na njihovim licima“

SICI Dominus u saradnji s Ministartsvom prosvjete i sporta implementirao je, kroz projekat „Servisi inkluzivnog obrazovanja“ (br. 2011/ 274-926, koji je podržan kroz program IPA 2010), pilot program pripremnih vrtića u Podgorici i Nikšiću. Aktivnosti su realizovane tokom posljednje dvije nedelje juna 2012. Priručnik je napisan s namjerom da ponudi smjernice zasnovane na tome iskustvu za realizaciju budućih „pripremnih vrtića“.

Čemu služi Priručnik?

Polazište Priručnika je:

- Dokumentovati sve korake sprovedene u pilot pripremnom vrtiću;
- Dati praktične instrumente;
- Evaluirati pilot pripremni vrtić;
- Olakšati sprovođenje pripremnog vrtića za RE đecu kao dio formalnog predškolskog obrazovnog sistema.

Priručnik treba da posluži kao vodič za pripremu, implementaciju i evaluaciju programa koji treba da RE đecu pripremi za školovanje i poveća stopu njihovog upisa u školu.

Priručnik sadrži iskustva prikupljena tokom implementacije pripremnih vrtića (u daljem tekstu koristiće se skraćenica PV), preporučuje aktivnosti i nudi praktične ideje za rad u pripremu RE đece za uspješno školovanje tokom budućih aktivnosti.

Priručnik je koncipiran kroz četiri modula, sadrži praktične alate, a nudi i CD s materijalima.

Priručnik se sastoji iz 4 modula:

Modul 1: Pripremni vrtić

Modul 2: Organizacija i sponzorstvo

Modul 3: Obrazovanje i vaspitanje

Modul 4: Evaluacija

Kako se radilo na Priručniku?

Glavni dio Priručnika rađen je tokom trodnevnog seminara čija je namjena upravo bila da se napiše priručnik. Seminar je održan u Etno selu „Montenegro“ u Breznima između 10. i 12. jula 2012, nedugo nakon završetka pilot pripremnih vrtića.

Za koga je napisan?

Priručnik je namijenjen za sve profesionalce (direktore, stručne sardnike, vaspitače) koji su uključeni u organizaciju pripremnih vrtića za Rome i Egipćane u Crnoj Gori. On može poslužiti za sprovođenje budućih aktivnosti usmjerenih na pripremu za školovanje generacija RE đece koje dolaze. Sljedeća tabela daje jasan pregled kome ovaj priručnik može koristiti:

Za koga je napisan priručnik:

Nivo	Akteri	Kome takođe može biti od interesa
Lokalni	Vaspitači, stručni sardnici, uprava vrtića	Opštinama, nastavnicima i direktorima osnovnih škola
Nacionalni	Ministarstvo prosvjete i sporta, Zavod za školstvo, Ministarstvo rada i socijalnog staranja,	Filozofskom fakultetu Nikšić – Odsjek za predškolsko obrazovanje, nevladinim organizacijama, naročito romskim, npr. Institutu socijalne inkluzije, Centru za romske inicijative i sl. Potencijalnim sponzorima

©photo: Emil Šabotić

Kako koristiti Priručnik?

Moduli se mogu koristiti nezavisno jedan od drugog. Korisnik može direktno da pročita i primijeni dio koji će mu pomoći za konkretnu aktivnost. Svako poglavlje bavi se pojedinačnim modulom. Instrumenti su jednostavni za korišćenje i opisuju aktivnosti korak po korak. Međutim, preporučljivo je da se korisnici najprije upoznaju s uvodnim tekstrom, kako bi više saznali iz iskustava i preporuka stečenih tokom pilot pripremnog vrtića.

Najbolja upotreba Priručnika

Postoje tri savjeta za upotrebu:

1. Izaberite ono što odgovara potrebama ustanove

Podstičemo korisnika da upotrijebi dijelove koji su primamljivi u trenutku čitanja, a koji odgovaraju potrebama njegovog/njenog rada.

2. Razmjena iskustva s drugima

Priručnik se najbolje koristi ukoliko čitaoci mogu da ga koriste za buduće aktivnosti, na način da ga prilagođavaju potrebama koje se ukažu. Podstičemo korisnike na razmjenu mišljenja i iskustava sa drugima, jer to je jedan od najboljih pristupa učenju.

3. Koristite Priručnik kao živi dokument

Svakodnevni rad profesionalaca dinamički je proces pa je, samim tim, otvoren za promjene, unapređenje, obnavljanje tokom redovnog korištenja. Moguće ga je ažurirati i obogaćivati pri svakom stečenom iskustvu, razvitku novih radnih instrumenata. Svakodnevna praksa se stalno mijenja shodno iskustvu, kontekstu predškolskog vaspitanja i obrazovanja, novonastalim potrebama i zahtjevima ciljnih grupa (uglavnom đeca Romi i Egipćani u Crnoj Gori). Stoga je upotreba ovog priručnika temelj za unapređenje i širenje kompetencija, profesionalizma i iskustva vaspitača/ica, stručnih saradnika/ca, koordinatora/ki, RE asistenata i ostalih, u pripremi, sprovođenju i evaluaciji pripremnih vrtića.

Šta Priručnik sadrži?

Prvi modul dokumentuje sve potrebne korake za pripremu vrtića. Instrumenti se usmjeravaju na pitanja koja su u vezi s organizacijom i propratnom podrškom (npr. sponzorstvo). Drugi modul bavi se implementacijom. Instrumenti koji su ponuđeni u tome poglavlju sadrže primjere za vaspitno-obrazovne aspekte koji se koriste u pripremnom vrtiću. Treći modul daje prikaz modela evaluacije pripremnog vrtića. Shodno tome, instrumenti nude obrasce i primjere koji se koriste u evaluaciji pilot pripremnih vrtića.

Korisnicima želimo da pružimo profesionalni podsticaj za korišćenje instrumenata shodno njihovim potrebama. Istovremeno je cilj da se pruže smjernice koje su u skladu s crnogorskim kontekstom, kako bismo ih informisali o:

Priručnik ima praktičnu orijentaciju. Stil pisanja zasnovan je na kratkim rečenicama kojima se na najbolji način ispunjava njegova praktična orijentisanost.

Priznanja:

Ovaj priručnik nije mogao biti napisan bez angažmana svih onih koji su bili aktivno uključeni u pilot pripremnom vrtiću. Željeli bismo da im se svima zahvalimo:

Našim saradnicama:

- Tamari Milić, nacionalnoj koordinatorki za obrazovanje đece sa posebnim obrazovnim potrebama u Ministarstvu prosvjete za detaljan pregled dokumenta i odlične profesionalne komentare
- Nataši Vlahović, Višoj savjetnici III u Zavodu za školstvo, za stalni i intenzivni rad sa nama tokom pripreme implementacije i evaluacije Pripremnog vrtića.

Takođe se zahvaljujemo:

- Direktorima vrtića u Podgorici i Nikšiću;
- Koordinatorima vrtića;
- Vaspitačima i RE asistentima koji su radili na implementaciji;
- Na kraju, ali ne i manje važno, zahvaljujemo se sponzorima pripremnog vrtića koji su doprinijeli nabavci higijenskih paketića i odjeće;
- Projekt asistenu Bojani Laković za njenu stalnu podršku u organizacionim aspektima pripreme Priručnika.
- Fotografu Emiliu Šabotiću za dorinos tokom izrade profesionalnih fotografija u vrtićima
- Svima onima koji su doprinijeli uspjehu pripremnih vrtića.

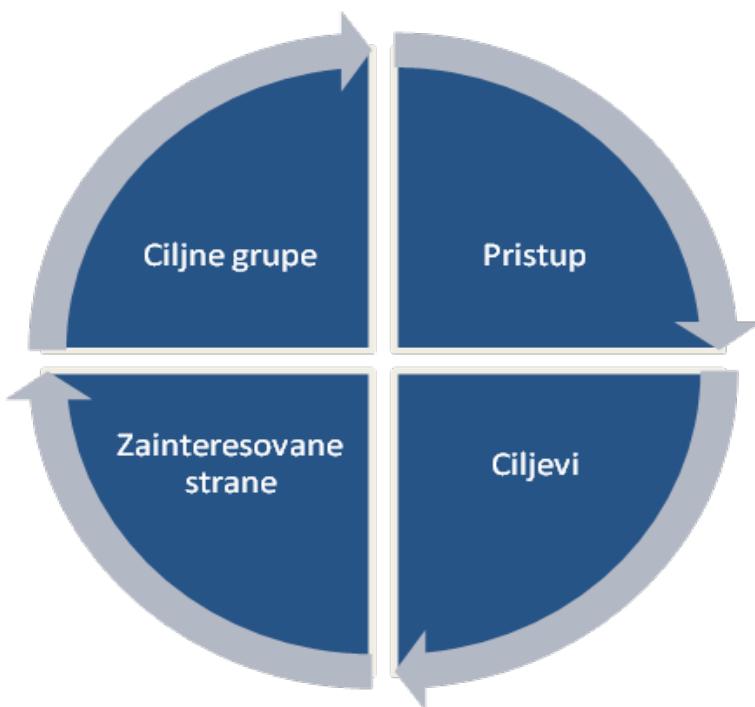
Posebna zahvalnost Javier Ruizu za lekturu engleske i Sanji Orlandić za lekturu crnogorske verzije Priručnika.

2. Pripremni vrtić

„Sva deca imaju pravo na školovanje“

Ovaj modul bavi se pristupom i ciljevima pripremnog vrtića. Takođe, opisuje uloge i funkcije uključenih aktera, kao i ciljnih grupa i njihovih potreba.

Cilj ovog modula je da:

- Definiše i pojasni koncept „pripremni vrtić“
- Pruži jasnú sliku o načinima uključenosti svih aktera
- Predloži model analize potreba ciljnih grupa

Projekat: „EU-Crna Gora Servisi inkluzivnog obrazovanja“³

Projekat: „EU-Crna Gora Servisi inkluzivnog obrazovanja“ dio je Projekta: „Reforma sistema socijalne i dječje zaštite – Unapređenje socijalne inkluzije“ čiji je cilj unapređenje sistema socijalne zaštite i vaspitanja i obrazovanja, da bi se pomoglo i olakšalo uključivanje ranjivih, socijalno isključenih grupa. Shodno tome, Projekat „Servisi inkluzivnog obrazovanja“ u potkomponenti 2 ima cilj da izjednači šanse za kvalitetno obrazovanje, poboljša učešće i ublaži odustajanje od školovanja RE đece u predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju, kroz razvoj održivih mehanizama za buduću implementaciju. Projektni pristup postizanju tih ciljeva je dvojak:

1. Osmišljavanje, pilotiranje i uvođenje koncepta predškolskih pripremnih vrtića;
2. Osmišljavanje, pilotiranje i uvođenje modela rada upravljanje slučaja⁴ u osnovnim školama sa đecom u riziku od odustajanja.

Obje aktivnosti su međusobno povezane, kao i neki ključni elementi za uspjeh:

- Saradnja s RE asistentima
- Saradnja s roditeljima
- Poštovanje romske i ekipčanske kulture
- Obezbeđivanje sigurnog puta do škole i natrag
- Pružanje dodatne podrške najugroženijoj đeci

3 IPA Projekat EU-Crna Gora Servisi Inkluzivnog obrazovanja ima tri komponente:

Komponenta 1. Uspostavljanje resursnih centara za đecu s posebnim obrazovnim potrebama
Komponenta 2. Povećanje broja RE đece i učenika u redovnim predškolskim institucijama i osnovnim školama.

Komponenta 3. Poboljšanje procjenjivanja i ispitivanja učenika s posebnim obrazovnim potrebama

4 „Pristup školski usmjereno Upravljanje slučaja je strategija koja se pojavila zbog brige škola za „đecu koja nisu uspješna u školi zahvaljujući interakciji različitih uticaja iz škole, doma i zajednice“ (Smith, 1). Uglavnom se odnosi na identifikaciju klijenata, procjenjivanju njihove situacije i razvijanju „koordinisanog plana servisa“ (Smith, 2). Sprovođenje i monitoring realizacije usluga i evaluacije efektivnosti strategije uzimajući u obzir ishode.

U ovom trenutku nudimo sljedeću definiciju pripremnog vrtića:

Pripremni vrtić (PV) je intezivna predškolska aktivnost koja ima za cilj povećanje spremnosti romske i egipćanske đece za upis u prvi razred osnovne škole. Takođe, ima za cilj da pruži dodatnu podršku u ključnim oblastima, poput društvenog ponašanja, higijene i motivacije za školu.

Opšti cilj

Opšti cilj pripremnog vrtića je:

Ponuditi praktične šanse RE đeci kako bi se povećala njihova spremnost za školu.

Polazište i ciljevi za pripremni vrtić su:

- Pokazati da kratkoročni pripremni vrtić može imati uticaj na nivo spremnosti za školu
- Dokazati da kratkoročni pripremni vrtić doprinosi povećanju upisa u prvi razred

Specifični ciljevi

Specifični ciljevi su sljedeći:

- Pružiti podršku RE manjini zasnovanu na njihovim potrebama
- Ponuditi intezivnu pripremu za osnovnu školu kako bi se savladale prepreke u vezi s upisom, integracijom i budućim uspjehom u školi
- Upisati blagovremeno RE đecu u redovni obrazovni sistem

- Stvoriti provjeren, opravdan i održiv model pripremnog vrtića
- Stvoriti mehanizme za institucionalizaciju prethodno verifikovanog modela
- Stvoriti mehanizme za praćenje učesnika pripremnog vrtića tokom upisa u školu, prisustva i napretka na času.

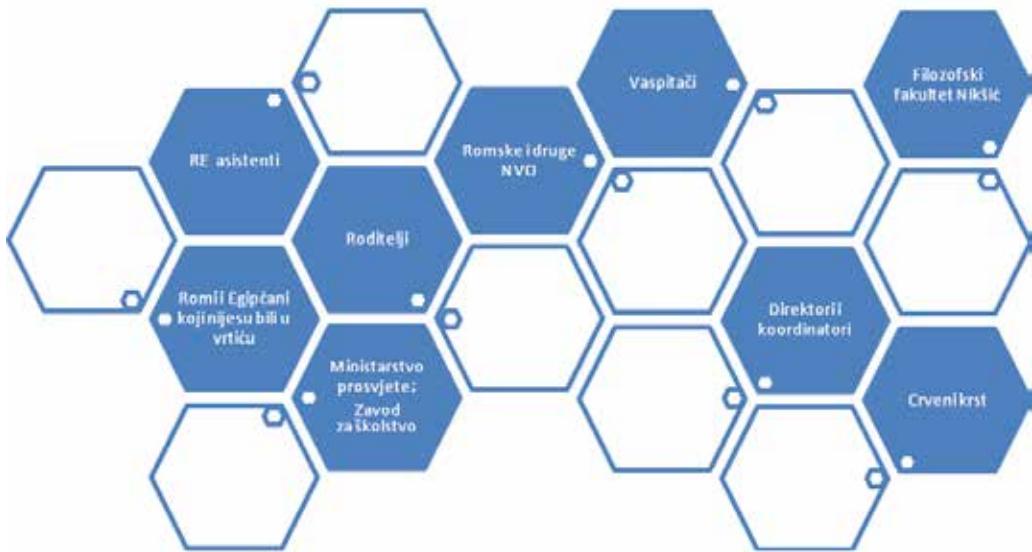
Pristup pilotiranju pripremnih vrtića

Pripremni vrtić u Crnoj Gori primijenjen je da bi se povećao broj RE đece u školama, dajući im dvije nedelje intenzivnih priprema. Dakle, to je ponuda samo za RE đecu, koja nijesu bila uključena u redovno predškolsko obrazovanje. Toj ugroženoj grupi pruža se dodatna podrška kroz rad na problemima koje obično imaju kada dolaze u školu, npr.: higijena, ponašanje u društvu vršnjaka, izostanak navike da ostanu unutar radne prostorije, smanjeno prihvatanje pravila, motivacija i spremnost da idu u školu, kao i prisutna jezička barijera.

Zasnovano na konceptu pripremnog vrtića i specijalizovanom planu i programu za njega, pripremljeni su i razvijeni dnevni planovi za program pripremnog vrtića koji je za svrhe ovog Projekta primijenjen tokom dvije sedmice. Prethodno je sprovedena obuka za vaspitače i druge uključene profesionalce. Posebna pažnja posvećena je razvoju mehanizma za praćenje upisa polaznika PV u prvi razred osnovne škole, na način da se posveti posebna pažnja uključivanju u školu, spriječavanju odustajanja i smanjenju napuštanja škole.

Akteri

Jasna podjela uloga, opis posla, koordinacija i efikasnost učesnika u sprovođenju aktivnosti PV je ključna:

Korisnici

- Ministarstvo prosvjete i sporta odlučuje o konceptu vrtića i bira obrazovne institucije u kojima se pilot projekat realizuje
- Zavod za školstvo uključen je u sve faze pripremnog vrtića radi praćenja i osiguranja realizacije.

Ciljna grupa:

- Ciljna grupa su djeца koja ranije nijesu učestvovala u bilo kom formalnom tipu predškolskog obrazovanja;
- Djeца iz vrlo siromašnih/ranjivih grupa (prvenstveno iz RE zajednice).

RE akteri:

- Uključivanje roditelja i uspostavljanje partnerskih odnosa sa njima;
- Romske i druge NVO;
- Uključivanje RE asistenata, studenata i roditelja kao podrške za sve aktivnosti.

Drugi zainteresovani crnogorski akteri:

- Direktno uključivanje i angažovanje predškolskih vaspitno-obrazovnih ustanova;
- Uključivanje lokalne i RE zajednice;
- Osnaživanje socijalnog umrežavanja.

Ciljna grupa

Postoje tri tipa đece u pripremnom vrtiću:

Ciljna grupa 1

- RE đeca koja su raseljena, ne pričaju crnogorski i nijesu bila ranije u vrtiću.

Ciljna grupa 2

- RE đeca koja su domicilna, govore i razumiju crnogorski a nijesu bila uključena u vrtić.

Ciljna grupa 3

- RE đeca - raseljena ili domicilna koja su bila uključena u neki vid predškolskog obrazovanja i koja govore i razumiju crnogorski.

Ciljna grupa sastoji se od RE đece iz Nikšića i Podgorice, predškolskog uzrasta (od 5 do 6 godina) koja nijesu učestvovala u predškolskom vaspitno-obrazovnom programu, a spremna su za polazak u školu u dolazećoj školskoj godini.

Tokom pilot pripremnog vrtića ciljna grupa u Nikšiću uključivala je šezdeset petoro đece predškolskog uzrasta razvrstanih u dvije vaspitne grupe. Ciljna grupa u Podgorici sastojala se od oko sto pedesetoro

đece predškolskog uzrasta⁵ koja su obuhvaćena kroz 4 grupe u dva vrtića. Naime, inicijalno je očekivan manji broj polaznika, ali je ta cifra porasla tokom implementacije PV, jer su obuhvaćena sva đeca koja su ispunjavala kriterijume i bila zainteresovana za učešće. Takav trend može se očekivati i u budućim pripremnim vrtićima.

S druge strane, ukoliko se pripremni vrtići budu realizovali u drugim crnogorskim gradovima, preporučljivo je da se najprije sprovede analiza i utvrdi broj đece – korisnika ovih usluga. To se najbolje može uraditi u saradnji s lokalnim zajednicama i RE organizacijama. U tome procesu neophodno je da se pripremi adekvatan prostor, uključi primjeren broj vaspitača i RE asistenata, kao i da se obezbijedi ishrana i osvježenje za đecu.

Glavni izazovi u radu s ciljnom grupom su:

- Slabo ili nepostojeće znanje crnogorskog jezika;
- Vaspitači i stručni saradnici (psiholozi, pedagozi) u pripremnim vrtićima ne govore romskim jezikom niti ga razumiju;
- Radne navike i disciplina boravka u organizovanom radnom prostoru nijesu razvijeni do odgovarajućeg stepena;
- Higijenske navike nijesu razvijene do nivoa koji je očekivan za upis u osnovnu školu;
- Smanjena sposobnost održavanja pažnje tokom organizovanog rada;
- Nedostatak informacija vezanih za romsku i egipćansku đecu (broj đece školske dobi, dodatne informacije o đeci i porodici);
- Smanjena spremnost i motivacija za prisustvo na organizovanim aktivnostima.

Tokom realizacije pilot pripremnog vrtića suočavali smo se s preprekama na koje imamo potrebu da ukažemo radi njihove prevencije u budućim

⁵ Pogledajte Aneks 5 za detaljni pregled podataka o đeci.

sličnim aktivnostima. One vode porijeklo od složene socioekonomiske situacije Roma i Egipćana, kao i njihovog statusa:

- Jezičke barijere;
- Vršnjaci⁶ nemaju iskustvo boravka sa RE đecom, tako da se može dogoditi odbacivanje (neprihvatanje);
- Vaspitno-obrazovni kadar ne pošeduje dovoljno informacija o potrebama učenika, njihovoj porodici, kulturnom i društvenom kontekstu iz kojeg dolaze;
- RE porodice su previše siromašne da bi osigurale prevoz do vrtića za njihovu đecu;
- Postoje sigurnosni problemi vezani za put od kuće do vrtića i natrag.

⁶ Vršnjaci su pojedinci koji imaju isto godište, obrazovanje ili pripadaju istoj društvenoj klasi itd., bez hijerarhijske razlike.

3. Organizacija i sponzorstvo

Suočavanje sa izazovom

Ovaj modul bavi se pitanjima koja treba da budu organizovana tokom pripremne faze za svaki PV: organizacijom i sponzorstvom.

Cilj ovog modula je:

- Ukazati na korake koje treba preduzeti u pripremi vrtića i podijeliti ih na vaspitno-obrazovne, organizacione i sponzorske;
- U više detalja objasniti proces pripreme;
- Predstaviti participativni pristup u organizaciji pripremnih vrtića.

Ovaj modul objašnjava koncept **participativnog pristupa** koji podrazumijeva zajedničke aktivnosti aktera koji teže postizanju zajedničkog cilja potpune inkuzije RE đece u obrazovanju.

Participativni pristup u organizovanju pripremnog vrtića znači uključivanje korisnika i zainteresovanih strana koje mogu doprinijeti sljedećim aspektima:

1. Vaspitanje-obrazovanje – uključivanje institucija, pružalaca usluga - predškolskih ustanova iz Nikšića i Podgorice, predstavnika Zavoda za školstvo i drugih relevantnih institucija.
2. Organizacija – uključivanje predstavnika vrtića, predstavnika Ministarstva prosvjete i sporta, Zavoda za školstvo, RE NVO.
3. Sponzorstva – uključivanje NVO-a, neprofitnih i profitnih organizacija da podrže i obezbijede higijenske paketiće, odjeću i obuću.
4. Prikupljanje – uključivanje vrtića i/ili osnovnih škola za organizovanje prikupljanja odjeće i obuće.

Participativni pristup orijentisan je ka dugoročnoj implementaciji. Ima za cilj povezivanje i korišćenje postojećih resursa u zajednicama na najbolji mogući način. Nuđenje učešća u procesu pokazuje odlične rezultate u povezivanju RE lidera iz zajednica s vaspitno-obrazovnim ustanovama.

Organizacija

Organizacija pripremnog vrtića treba da počne bar tri mjeseca prije implementacije s nekoliko paralelnih aktivnosti koje se odnose na:

- Odabir gradova i vrtića;
- Odabir vaspitača, koordinatora i RE asistenata koji će biti uključeni;
- Pronalaženje sponzora i ostalih zainteresovanih subjekata itd.

Odabir institucija

Odabir institucija uspješan je kad sve uključene institucije pružaju direktnu pomoć za pripremne vrtiće, a RE đeca su spremna i voljna da uđu u taj proces. Odabir institucija treba da bude izvršen na osnovu sljedećeg:

1. Institucije koje direktno sprovode aktivnosti, npr. JPU⁷ „Dragan Kovačević“, Nikšić i JPU „Đina Vrbica“, Podgorica;
2. Zavod za školstvo – Pogotovo viši savjetnik III;
3. Pilot škole iz Podgorice i Nikšića takođe mogu da budu podrška u organizovanju pošeta školama i neke od njih mogu pomoći u obezbjeđivanju odjeće za đecu.

Radne grupe

Radne grupe treba da budu formirane u skladu s potrebama i na dobrovoljnoj osnovi. Participativni pristup u zajednici daje aktivnu ulogu svim važnim akterima. U tom smislu važni su sljedeći predstavnici i organizacije koji treba da budu uključeni u organizacionim grupama u Podgorici i Nikšiću:

1. Dva predstavnika vrtića (koordinatori pripremnog vrtića);
2. Jedan do dva predstavnika RE zajednice;
3. Predstavnici NVO koji rade u području obrazovanja mlađih, posebno onih koji rade s raseljenim i domicilnim Romima;
4. Predstavnik/predstavnici Ministarstva prosvjete i sporta/Zavoda za školstvo;
5. Ostali.

Najbolji rezultati mogu se postići kroz saradnju i povezivanje sa RE nevladinim organizacijama. RE NVO često imaju pouzdane podatke o đeci i omogućavaju saradnju s roditeljima kako bi ih motivisali da šalju svoju đecu u vrtić. Taj odnos može biti dobra polazna tačka za dugoročnu saradnju.

Takođe, RE NVO mogu dati značajnu podršku kroz rad sa zajednicom tokom objavljivanja otvorenog poziva za RE asistenate i prijemnog procesa. Naravno, te NVO i u kasnijim fazama, naročito tokom sprovođenja, treba da podrže RE asistente.

Akcioni plan

Kako bi postigli potrebne rezultate i organizovali proces implementacije nakon svakog sastanka treba da budu razvijeni detaljni akcioni planovi. Svaki akcioni plan treba da bude usagrađen, ispunjen i poslat svim članovima organizacione grupe nakon svakog sastanka. Pošto sprovode različite organizacione aspekte, članovi grupe direktno su odgovorni za sprovođenje aktivnosti za koje su zaduženi. Tokom prve faze pripremnog perioda, važno je imati pouzdane podatke o đeci upisanoj u pripremni vrtić. Svaki akcioni plan treba da sadrži kolone za unos i pregled aktivnosti, odgovorne i zadužene osobe, rok predviđen za realizaciju i očekivane rezultate. To čini da sastanci budu radno orijentisani i proces planiranja lakši i jasniji.

Odabir učesnika

VASPITAČI

Odabir vaspitača treba da sproveđe direktor i koordinator aktivnosti pripremnog vrtića.

Vaspitači se biraju na osnovu:

- Dobrovoljnog učešća;
- Stručnih i kreativnih potencijala;

- Otvorenih stavova;
- Prethodnog iskustva u radu s RE đecom (ako postoji) i
- Dostupnosti tokom aktivnosti koje će se sprovoditi kroz pripremni vrtić.

RE ASISTENTI

Najbolji način odabira RE asistenata je slanje otvorenog poziva institucijama, organizacijama i NVO sektoru, petnaest dana prije intervjuja i praktičnog odabira.

Proces treba početi s otvorenim pozivom u kojem su RE asistentima date informacije o zadacima koji se od njih traže, kao i o potrebnom obrazovnom profilu. Takođe je preporučljivo da kroz formu motivacionog pisma navedu razloge zbog kojih bi radili u pripremnom vrtiću uz prikaz stavova u vezi s obrazovanjem.

Nakon petnaest dana, organizuje se drugi ciklus odabira i to kroz: grupni intervju, individualne razgovore i praktični dio u kojem će im biti zadato da riješe potencijalnu problem situaciju koja se tiče pripremnog vrtića i izvršavanje zadataka od strane asistenata.

- Na koji način raditi s đecom koja nijesu spremna da dijele igračke i da se igraju s drugom đecom? Na koji način rješavati konflikte među đecom uopšte? Na koji način raditi s agresivnom đecom?
- Na koji način raditi sa đecom kojoj je dosadno i koja nijesu zainteresovana?
- Roditelji nemaju povjerenja da šalju svoju đecu u vrtić zbog lošeg iskustva?
- Roditelji nijesu motivisani za slanje đece u bilo kakvu obrazovnu ustanovu zbog svojih navika, kulture življenja itd.

RE asistenti treba da pokažu dodatne vještine koje su navedene u otvorenom pozivu, kao što su rad s grupom i rad s pojedincima. To je od velike važnosti tokom sprovođenja aktivnosti pripremnih vrtića jer

RE asistenti posreduju i pružaju pomoć u uspostavljanju: sigurnosti, razumijevanja, učestvovanja đece, a ponekad posreduju među sukobljenim stranama i slično.

VOLONTERI

Pripremni vrtić daje priliku za novo iskustvo u vaspitno-obrazovnoj struci i doprinos lokalnoj zajednici za volontere koji su upisani na Filozofskom fakultetu – Odsjek za predškolsko vaspitanje.

Volonterima se ideja i aktivnosti pripremnih vrtića predstavljaju kroz interaktivnu prezentaciju. Oni takođe mogu učestvovati u prvom treningu koji se bavi: identifikovanjem potreba RE đece, organizovanjem aktivnosti kroz praktične primjene i davanjem povratnih informacija u kontekstu direktnog rada s đecom, kao i davanjem povratnih informacija kolegama.

S obzirom na to da se pripremni vrtić realizuje u vrijeme ispitnog roka, važno je napomenuti da studenti mogu učestvovati u aktivnostima u periodu kad su najpotrebniji – na početku prve i krajem druge neđelje.

Studenti mogu podržati grupni i individualni rad. Oni treba da usko sarađuju s vaspitačima i RE asistentima, a Zavod za školstvo im pruža podršku i nadgleda njihov rad. Od njih se očekuje da budu otvoreni za učenje i da u nekim slučajevima daju vrijedne povratne informacije i preporuke za poboljšanje rada, npr. dostignuća u postizanju jedinstva grupe.

MAJKE

Majke, u nekim slučajevima i očevi i bake, svojim dnevnim prisustvom i učešćem, po principu, jedan roditelj u toku jednog radnog dana podržavaju aktivnosti pripremnog vrtića tokom implementacije. Tokom prisustva potrebno je da roditelji budu otvoreni i da podrže rad kroz razgovor sa đecom, ali i grupne aktivnosti. Njihova uloga je važna, naročito na početku aktivnosti pripremnog vrtića jer su oni najbliži đeci.

Zapaženo je da je zainteresovanost za aktivnosti i đečije uspjehe intenzivnija tokom posljednja dva dana implementacije programa. Prilika za njihovo potpuno učešće tokom završne aktivnosti najizvjesnija je i vrlo značajna za dijete i njegovu dalju motivaciju da nastavi sa vaspitno-obrazovnim procesom. Shodno tome, treba da je podrže, osim majki, i očevi i bake.

Medijske aktivnosti

Odnos s medijima, kao važan dio u promovisanju aktivnosti, treba da bude organizovan u tri faze:

- Učešće u radio i TV emisijama u kojima se saopštavaju aktivnosti pripremnog vrtića;
- Organizovanje konferencije za medije;
- Organizovana pošeta novinarskih ekipa: na početku aktivnosti (preporučljivo tokom drugog i trećeg dana), tokom realizacije, na završnom događaju u vrtiću.

Priprema vaspitno-obrazovnog dijela

Priprema vaspitno-obrazovnog dijela obuhvata nekoliko aktivnosti:

- Razvoj plana i programa za pripremne vrtiće;
- Organizovanje obuka za profesionalce koji realizuju program;
- Izrada dnevnih planova rada.

Planiranje vaspitno-obrazovnih aktivnosti je zadatak koji treba da osigura da svi akteri procesa predškolskog vaspitanja i obrazovanja, a posebno MPiS, ZZŠ i vrtići, budu uključeni. Ključni zadatak za implementaciju pripremnih vrtića je dobra komunikacija među svim uključenim akterima.

Razvoj plana i programa

Nastavni plan kreiran je tako da prati potrebe RE đece. Projekat je razvio plan i program za pripremne vrtiće.

Plan i program za pripremni vrtić karakteriše koncept socijalne inkluzije, koji direktno uključuje tzv. socijalno vaspitanje i obrazovanje i koristi interaktivne pristupe u skladu s potrebama RE đece.

Plan i program za pripremne vrtiće zasniva se na fleksibilnim vaspitno-obrazovnim metodama orijentisanim ka realnim postignućima za period od deset radnih dana.

Trening aktivnosti – obuke za profesionalce

Trening aktivnosti dijele se na dvije jednodnevne obuke.

Trening treba organizovati za vaspitače, studente/volontere uključene u aktivnosti PV. Broj učesnika bi trebalo da bude od 20 do 30. Naravno, ukoliko je moguće, poželjno je uključiti i direktore, te koordinatora.

Treninzi se mogu organizovati prema sljedećim modulima:

Prvi trening

Modul	Sadržaj
1. Modul	Razumijevanje konteksta RE zajednice Razumijevanje potreba RE đece predškolskog uzrasta
2. Modul	Predstavljanje, vježbe i diskusija na teme: komunikacija, higijena Predstavljajne interaktivnih metoda rada sa RE đecom
3. Modul	Samoprocjena i povratne informacije

Drugi trening ciklus za ostala tri modula obuhavata sljedeće module:

Modul	Sadržaj
1. Modul	Pripremni vrtić – od ideje do realizacije – holistički pristup
2. Modul	Plan rada i relevantne teme ⁸
3. Modul	Očekivani rezultati i pokazatelji uspjeha

Na kraju oba treninga, učesnici daju procjenu tj. rade evaluaciju, zajedno s voditeljima.

Dnevni planovi

Dnevni planovi razvijaju se i planiraju prema nastavnom planu i programu i temama na kojima se radilo tokom prvog treninga. S planiranjem dnevnih aktivnosti treba početi što prije da bi se postigle aktivnosti predviđene pripremnim vrtićima. Poslije prvog treninga formiraju se male grupe od dva ili tri vaspitača, koji dalje razvijaju dnevne planove, a koji se mogu ispratiti i o kojima se može prodiskutovati tokom drugog treninga.

⁸ Detaljnije u Dnevnom planu rada

Svaki dnevni plan ima sljedeće elemente:

- Naziv i opis aktivnosti;
- Ciljeve i zadatke;
- Odgovornu osobu;
- Trajanje aktivnosti;
- Potrebne resurse;
- Očekivane rezultate;
- Preporučene materijale i didaktička sredstva.

Nekoliko bitnih preporuka prilikom razvijanja i izrade dnevnih planova:

1. Dnevni planovi treba da sadrže jasne ciljeve i dobro organizovane aktivnosti.
2. Didaktički materijali za pripremni vrtić treba da budu isti oni koji se koriste u redovnim aktivnostima. Materijali koji se predlažu za upotrebu treba da podstiču razvoj fine grafomotorike.
3. Dodatni materijali kao što su opisi igara za đecu, mogu da se koriste, dodatno razviju, obogate, unaprijede tokom implementacije.
4. Zbog mogućnosti reagovanja na fleksibilan način, korisno je uključiti dodatne aktivnosti koje su u skladu s potrebama đece i prilagođavanja situaciji u pripremnom vrtiću.
5. Aktivnosti na otvorenom treba da budu dobro strukturirane i da se uglavnom sprovode kroz igre i njima slične aktivnosti. Otvoreni prostor predstavlja posebno okruženje koje podstiče đecu da trče i kreću se slobodno, čime se podstiče njihovo samopuzdanje, sigurnost, samostalnost, interakcija. Strukturirane, dobro planirane i koordinisane aktivnosti mogu pomoći da se većina vanjskih aktivnosti iskoristi za učenje.

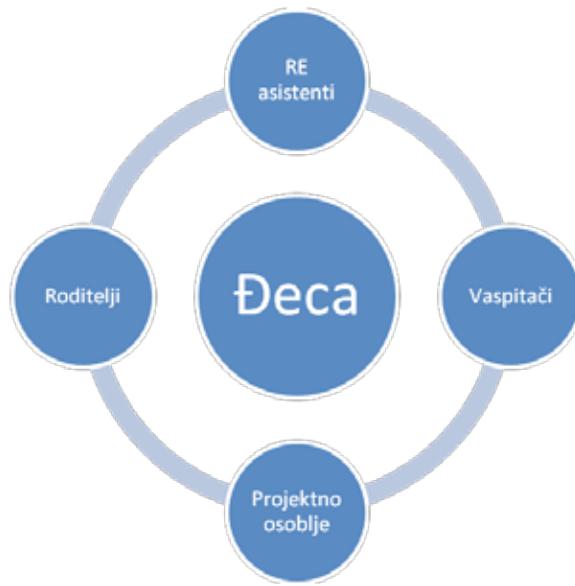

Sponzorstva

Sponzorstva se uglavnom planiraju na sastancima organizacionih grupa u vrtćima. Planiranje prikupljanja i dijeljenja odjeće, obuće i higijenskih paketića obavlja se u saradnji sa sponzorima u oblastima u kojima se realizuju pripremni vrtići. Dodatno, vrtići treba da organizuju prikupljanje odjeće i obuće u svim vrtćima u kojima se realizuje program kako bi se zadovoljile potrebe dece. Takođe, treba da kontaktirati i druge sponzore da bi se obezbijedilo sve što je neophodno za svako dijete.

Linije komunikacije

Uloge i linije komunikacije

Zbog pružanja različitih vidova upravljanja i obrazovanja, osoblje u pripremnim vrtićima ima različite uloge i linije komunikacije:

Ministarstvo prosvjete i Zavod za školstvo

Ministarstvo prosvjete i Zavod za školstvo koordinišu rad pripremnog vrtića. Ubuduće, predstavnik ZZŠ treba da preuzme zadatke facilitacije, administrativacije i komunikacije koji su sproveđeni od strane projekta tokom PV.

Zavod za školstvo

Zavod za školstvo je odgovoran za:

- Obezbeđivanje opšte koordinacije, podrške i nadgledanja/praćenja;
- Planiranje, implementaciju i evaluaciju pripremnih vrtića u Crnoj Gori na godišnjem nivou;

- Izbor mjesta (Podgorica, Nikšić, a moguće je i Berane, Tivat, kao i druga mjesta u kojima žive RE đeca);
- Nadgledanje sastanaka tokom pripremne faze, kao i dnevnih sastanaka i evaluacije;
- Nadgledanje rada RE asistenta, kao i za saradnju s koordinatorima pripremnih vrtića koji su zaduženi za davanje podrške RE asistentima. Predstavnici Zavoda takođe nadziru saradnju s roditeljima. U slučajevima odustajanja ili pojave problema, potrebno je posetiti roditelje.

Direktori

Direktori vrtića odgovorni su za sprovođenje potrebne koordinacije i administracije putem:

- Olakšavanja u razrješenju problema i nalaženju rješenja. Direktori treba da imaju direktnu saradnju sa ZZŠ.
- Brige o prevozu (obezbijediti vozače koji znaju lokacije s kojih je potrebno prevesti đecu u vrtić, obavijestiti roditelji RE đece o lokaciji na kojoj se okupljaju đeca za dalji prevoz u vrtić itd.);
- Brige o hrani;
- Odnosi s medijima;
- Traženje sponzorstava;
- Organizovanje završnog događaja;
- Obezbeđivanje dodatnog osoblja za podršku aktivnostima;
- Pružanje dobrog kvaliteta obrazovanja postavljanjem osoblja vrtića koje je odgovorno za praćenje i sprovođenje različitih aktivnosti, itd.

Koordinatori pripremnog vrtića

Koordinatori pripremnog vrtića odgovorni su za:

- Svakodnevnu koordinaciju i pružanje podrške članovima osoblja, nadzor svih članova osoblja – posebno vaspitača i RE asistenata.

- Menadžerske i vaspitno-obrazovne aspekte na dnevnoj bazi. Oni su uglavnom uvijek prisutni tokom implementacije, organizovanih dnevnih sastanaka i drugih aktivnosti kao što su odlasci u posete ili ukazivanje dobrodošlice pošetiocima;
- Saradnju s medijima;
- Superviziju, vođenje i koordinaciju RE asistanta.

Stručni saradnici (pedagog, psiholog, logoped) zaduženi su za:

- Pružanje podrške u raznim kvalitativnim dijelovima pripremnog vrtića (obrazovni proces, zdravlje, govorna terapija).
- Izazove vezane za direktni rad s đecom.
- Podršku u ranim jutarnjim časovima – zbog visokog nivoa energije kod đece na početku dana, intenzivne aktivnosti se planiraju i sprovode kroz igru. Ta podrška pomaže poboljšanju cjelokupne atmosfere i doprinosi boljem razvoju jedinstva u grupi. Osim toga, tehničko osoblje i stručni saradnici igraju važnu ulogu u individualnom radu, koji je podjednako važan.
- Dalje, stručni saradnici imaju veoma bitnu ulogu u realizaciji individualnih razgovora koji su jednakovaržni kao i ostale pobrojane dužnosti.

Tehnička podrška (medicinske sestre, vozači, čistačice, kuvari/kuvarice)

Tehničko osoblje zaduženo je za:

- Izazove vezane za direktni rad s đecom. Ta uloga tehničkog osoblja veoma je važna: Neke aktivnosti su sprovedene rano, tokom početne faze dnevnih aktivnosti.
- Dalje, stručni saradnici imaju veoma bitnu ulogu u kreiranju atmosfere dobrodošlice i obezbjeđivanju bolje higijene.

Roditeljima je veoma važan prevoz đece. Ukoliko je put do kuće dug, prevoz za đecu bi trebalo obezbijediti direktno od kuće do vrtića i natrag. RE asistenti takođe mogu dolaziti po đecu do njihovih kuća i pratiti ih do vrtića i natrag. To je veoma važan dio jer stvara povjerenje roditelja u vrtiće! Mnogi roditelji će prihvati da đecu pošalju u pripremni vrtić kad vjeruju ljudima koji će ih preuzeti odatle (RE asistentima) i kad su sigurni da je prevoz bezbjedan.

Zanimljivo je to što je u toku pripremnog vrtića prevoz bio organizovan s Resursnim centrom „1. Jun“ i ta aktivnost pokazuje na koji način sistem može sarađivati.

Prevoz organizuje osoblje vrtića ili osoblje nekih drugih obrazovnih institucija.

Stav svih uključenih u pripremni vrtić prema Romima i Egipćanima je od ključnog značaja. Od vozača, kuvara, medicinskih sestara i ostalog osoblja očekuje se da nemaju diskriminišući odnos, odn. da su spremni da dočekaju RE đecu sa otvorenosću, ljubaznošću i poštovanjem.

Vaspitači

Vaspitači su najodgovorniji za:

- Sprovođenje svih aktivnosti sa đecom, kao što su: dnevni planovi, obezbjeđivanje sigurnosti, prva pomoć, sastanci, rješavanje problema, organizacija i sprovođenje završnih događaja itd.
- Promišljaju o vrijednostim i stavovima koje pošeduju u radu sa đecom (prihvatanje različitih kultura, otvorenost i posvećenost radu sa đecom) kao i vještina (odgovarajući pristup grupnom i individualnom radu sa đecom, samorefleksija, timski rad i saradnja).
- Pružanje dobrih uslova za učenje.
- Učenje posredstvom izazova koji su povezani s rješavanjem problematičnih situacija (medijacija i rješavanje konflikata, aktivno slušanje itd.) i znanja (razvojne faze đeteta, potrebe RE đeće, grupni rad i faze itd.).

- Usku saradnju s RE asistentima u smislu prenošenja znanja, pružanja informacija o porodičnoj situaciji i razumijevanju iste, ponekad i razvoj zajedničkog pristupa specifičnim situacijama ili ukoliko određeni način ponašanja narušava grupni rad (višak energije kod pojedinaca, manjak pažnje i uključenosti u rad itd.)
- Saradnju s roditeljima (neki od vaspitača imali su direktnu komunikaciju s roditeljima), posebno onima koji pošećuju vrtić ili sami dovode i odvode svoju đecu.

RE asistenti

RE asistenti potrebni su pripremnom vrtiću da bi osigurali sljedeće:

- Obezbijedili vezu između roditelja i vrtića;
- Pružili podršku obrazovnom procesu kroz svoje iskustvo u grupnom i individualnom radu;
- Pružili pedagošku podršku;
- Komunikaciju s roditeljima na dnevnoj bazi – uglavnom u vezi s trenutnim problemima.

Pedagoška podrška vaspitačima koju mogu da pruže RE asistenti veoma je bitna za razvoj đece. Ta podrška ogleda se u komunikaciji s đecom na njihovom jeziku, i ona je posebno važna za raseljenu đecu koja ne govore ili vrlo malo govore crnogorski jezik. RE asistenti takođe pružaju podršku u korišćenju holističkog pristupa koji je pogodan za multikulturalni kontekst. RE asistenti potrebni su za posredovanje, rješavanje konflikata među đecom, a bave se agresivnošću kad se pojavi. Oni pomažu vaspitačima u individualnom razvoju svakog đeteta i uključuju svu đecu u grupni rad. Zbog toga je uloga RE asistenata vidljiva koliko i uloga vaspitača s veoma kompleksnim radnim zadacima.

Roditelji

Neki motivisani roditelji (majke i očevi) pomogli su implementaciju pripremnog vrtića kroz:

- Pružanje dodatne podrške pojedinačno đeci, ali i grupnom radu.

Za ovaj dio, vaspitači treba da odaberu ko od roditelja može doprinijeti boljem radu.

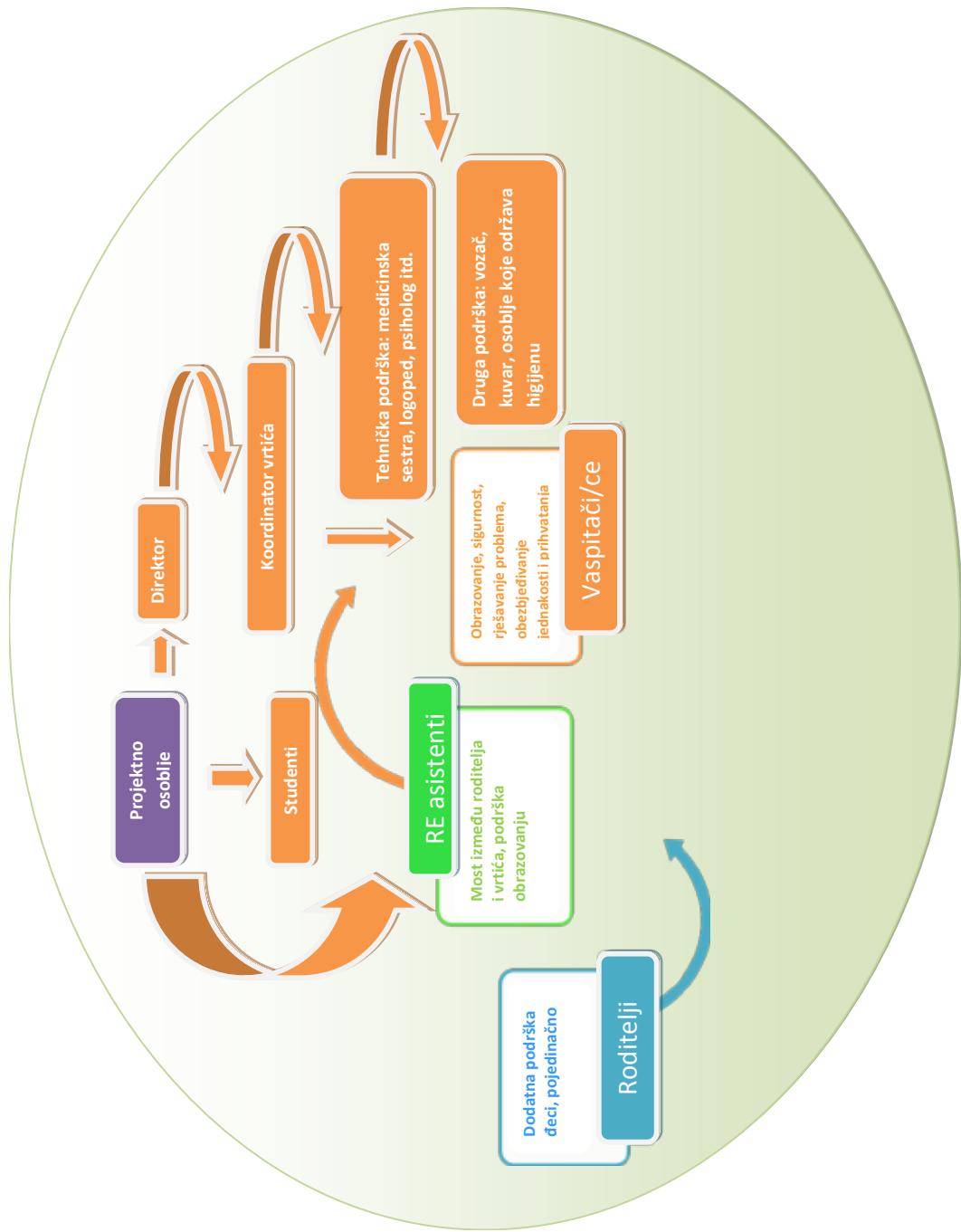
Svi roditelji, ipak, mogu imati ulogu u pripremnom vrtiću kroz:

- Rješavanje individualnih problema koji su u vezi s njihovim đetetom.

Volonteri

Nekoliko volontera može biti uključeno u pripremni vrtić. To mogu biti studenti filozofskog fakulteta – psihologije i pedagogije. Za studente takvo iskustvo može biti kratko ali značajno. Studenti-volonteri mogu doprinijeti:

- Pružanjem pozitivne i nove energije u radu;
- Visoko-motivisanim učešćem;
- Davanjem povratne informacije tokom sastanaka, što predstavlja vrijedan izvor u pronalaženju rješenja za neke od obrazovnih izazova (kao što je neslaganje u grupi).

©photo: Emil Šabotić

©photo: Emil Šabotić

Alati: Organizacija i Sponzorstvo

Obrazac za akcioni plan

AKTIVNOSTI ODGOVORNE OSOBE	TRAJANJE	OČEKIVANI REZULTATI
OBEZBJEĐIVANJE VASPITNO OBRAZOVNIH ASPEKATA		
1.		
2.		
3.		

Primjer akcionog plana „Radost”, Nikšić

Pripremna faza PV uključuje nekoliko aspekata:

1. Vaspitno - obrazovni aspekti

Razvoj nastavnog plana i programa pripremnog vrtića (PV), obuka nastavnog osoblja, razvoj dnevnih planova i odabir materijala itd. O svim obrazovnim aspektima razgovara se s direktorom i radnom grupom, kao i sa vaspitačima koji će biti uključeni u PV.

2. Aspekti organizacije

Planiranje vrtića veoma je kompleksno, jer treba organizovati mnogo stvari. Treba da se formira Organizaciona grupa. To uključuje:

- Objavljivanje otvorenog poziva za RE asistente,
- Saradnju s Crvenim krstom i RE NVO, kao i ostale NVO,
- Podršku radu s RE zajednicama,
- Motivaciju RE roditelja i đece da učestvuju u pripremnom vrtiću,
- Promociju modela PV u široj zajednici putem medija.

3. Sponzorstvo

Đeca Romi i Egipćani uglavnom dolaze iz siromašnih porodica i dio su grupa u nepovoljnem položaju, tako da je potrebno obezbijediti:

- Hranu
- Osvježenje
- Odjeće
- Nastavnih sredstava za RE đecu

AKTIVNOSTI	ODGOVORNE OSOBE	TRAJANJE ⁹	OČEKIVANI REZULTATI
OBIEZBJEĐIVANJE VASPITNO OBRAZOVNIH ASPEKATA			
1. Odabir prostora i nastavnog osoblja	ZZŠ i uprava vrtića	Do sredine maja	Dogovoren prostor za održavanje PV, odabrano i imenovano nastavno osoblje za rad u PV
2. Učestvovanje u trening programu za vaspitača	Odabрано nastavno osoblje	Do kraja maja	Prisustvo na treningu za nastavno osoblje vrtića, tim vaspitača sa dodatnim vještinama za rad sa RE decom
3. Razvoj dnevnog plana rada	ZZŠ, odabrano nastavno osoblje, RE asistenti, studenti, volonteri	Do kraja maja	Završen dnevni plan PV sa aktivnostima

⁹ Vrijeme koje je ovde dato odnosi se na implementaciju pripremnog vrtića u posljednje dvije nedelje juna. Ako se ovaj period promjeni, aktioni plan treba da se prilagodi u skladu sa tim.

4. Dogovor o ulogama različitih učesnika o implementaciji PV	ZZŠ, odabрано nastavno osoblje, RE asistenti, studenti, volonteri	Do kraja maja	Definisane uloge za implementaciju PV kao i linije komunikacije
5. Razvoj kriterijuma za podršku i praćenje kvaliteta rada	ZZŠ	Do kraja maja	Definisani kriterijumi i indikatori za praćenje kvaliteta rada i programa
6. Priprema kriterijuma za procjenu uspješnosti programa	ZZŠ	Do kraja maja	Definisani kriterijumi zaprojenu uspješnosti sprovedenog programa PV

1. Formiranje Organizacione grupe za implementaciju pripremnog vrtića u Nikšiću	ZZŠ, uprava vrtića, RE zajednica	Do sredine maja	Organizacioni tim čine: • pedagog vrtića, • vaspitači, • NVO i organizacije iz RE zajednice, • predstavnik Zavoda za školstvo
2. Učešće u odabiru RE asistentata	ZZŠ, uprava vrtića, Organizaciona grupa	Do sredine maja	Odabrani RE asistenti
3. Pravljenje liste đece ZZŠ, uprava vrtića, RE zajednica tačnog broja đece za PV	đece ZZŠ, uprava vrtića, RE zajednica	Do sredine maja	Spisak đece zainteresovane za pohađanje vrtića u Nikšiću
4. Kampanja za podizanje svijesti u RE zajednicama o važnosti obrazovanja	ZZŠ, RE asistenti, RE zajednica, uz podršku Organizacione grupe	Od 10.05. do završetka PV	Povećan broj đece zainteresovane za pohađanje PV i škole
5. Razvoj akcionog plana za implementaciju PV	ZZŠ i Organizaciona grupa	Do kraja maja	Razvijen akcioni plan za implementaciju PV

6. Promovisanje modela PV	ZZŠ, grupa	Organizaciona prije, tokom i implementacije PV	Šira javnost više informisana o pitanjima obrazovanja RE đeće i modelu pripremnog vrtića
1. Hrana, piće, odjeća, obuća, higijenski paketići, pribor i oprema za rad	ZZŠ, grupa, Organizacione organizacije iz civilnog sektora kao što su: "Crveni krst Crne Gore", NVO, "Banka hrane" Crne Gore. Preduzeća kao što je hotel „Ramada“ u Podgorica. Škole: „Mileva Lajović Lalatović“, „Olga Golović“ iz Nikšića i „Oktoh“ iz Podgorice i ostali sponzori.	Do kraja maja	Obezbijedeni redovni obroci (doručak i ručak), piće, odjeća, obuća, higijenski paketići i oprema za rad za konačni broj đece zainteresovane za pohađanje PV
2. Prevoz	ZZŠ, grupa, RC 1 Jun, vrtić u Nikšiću	Do kraja maja	Obezbijedjen prevoz za RE đeču

Procedure vezane za odabir RE asistenata

Procedure vezane za odabir RE asistenata treba da se odnose na sljedeće dijelove:

- Pisani – Motivaciono pismo predato Projektu,
- Nivo učinka – Grupni intervju, individualni intervju i praktični dio (simulacija situacije budućeg posla RE asistenata)

I Odabir RE asistenata/intervju i igra uloga

1. Počinje se upoznavanjem, ko je ko (u krug).

2. Predstavljanje učesnika:

- Kako bi izvršavali zadatke RE asistenta (npr. Podizanje svijesti kod đece, podrška đeci u školi, pružanje pomoći vaspitačima oko problema vezanih za jezik: crnogorski, romski i albanski, davanje primjera kako održati pažnju đeci koja su umorna);
- Šta bi uradili da spriječe ispis đece ili, drugim riječima, kako bi obezbijedili redovno prisustvo.

3. Igra uloga.

4. Odabir.

Ime	Motivisanost/Stav prema	Aktivnosti vezane za implementaciju obrazovanju (maksimalno 40 poena)	Iskustvo u radu u RE zajednicu, s decom i roditeljima (maksimalno 30 poena)	Ukupno 100 poena
1.				
2				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				

Lista dnevnog učinka RE asistenata

IME: _____

DATUM: _____

Đe?	Kad?	Šta?	Označiti ako je odrađeno
	07:00 - 07:30	Preuzimanje đece	
	07:30 - 08:00	Dolazak u vrtić	
	08:00 - 08:30	Podrška vaspitačima	
	08:30 - 09:00	Doručak	
	09:00 - 11:30	Podrška vaspitačima	
	11:30 - 12:00	Podrška vaspitačima	
	12:00 - 13:00	Podrška vaspitačima	
	13:00 - 13:30	Vraćanje đece njihovim kućama	
	14:00 - 15:00	Sastanak	
		Popodnevne aktivnosti sa roditeljima ukoliko je bilo problema (izostanak sa nastave, zdravlje)	

Ukupni sati rada**Dodatni komentari**

IZVJEŠTAJ

PRIPREMNI VRTIĆ

DATUM:

LOKACIJA:

VASPITAČI:

RE ASISTENTI:

GRUPA:

DNEVNI PLAN RADA

Promjene u planu rada i preporuke:¹⁰

1. Ciljevi i očekivani rezultati

Ocenite stepen postignuća u temama pomenutim u dnevnom planu rada

Teme	Da	Djelimično	Ne
Budimo prijatelji			
Moja porodica i ja			
Od kuće do škole			
Prijateljstvo			
Higijena			
U zdravom tijelu, zdrav duh			
Kako zamišljam školu			

DODATNI KOMENTARI:

2. Rad s pojedincima u grupi

Indikatori	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Motivisanost za prisustvo na nastavi										
Zainteresovanost za učenje										
Aktivno učešće u radu										
Upoznavanje i razumijevanje osnovnog koncepta škole										
Higijenske navike										
Izražavanje kreativnosti										
Zadovoljstvo										
Prihvatanje										
Koncentracija i praćenje rada										

DODATNI KOMENTARI:

3. Grupni rad

Indikatori	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Timski rad/ saradnja										
Prihvatanje vršnjaka										
Jedinstvo										
Pomaganje										

DODATNI KOMENTARI:

4. Saradnja

Rad i saradnja s kolegama	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Komentari:										
Rad i saradnja sa RE asistentima	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Komentari:										
Rad i saradnja sa studentima	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Komentari:										

Izvještaj napisao/napisala (potpis):

Dodatni alati koji se nalaze na CD-u

1. Otvoreni poziv za RE asistente
2. Prijavno pismo za Zavod za zapošljavanje
3. Izvještaj za Zavod za zapošljavanje
4. Agenda završnog događaja
5. Format liste za donacije obuće i odjeće
6. Primjer sertifikata za vrtiće
7. Primjer sertifikata za sponzore
8. Primjer sertifikata za vaspitače
9. Primjer sertifikata za RE asistente
10. Pozivno pismo za završni događaj

4. VASPITNO-OBRAZOVNE AKTIVNOSTI

Učinite da se sva đeca ošećaju dobrodošlim!

Drugi modul uglavnom se bavi obrazovanjem đece domicilnih i raseljenih Roma i Egipćana.

U ovom poglavlju biće vam predstavljene neke osnove plana i programa vrtića. Kompletan plan i program je dodatan dokument (link se može naći u pregledu literature u Aneksu 1).

Nakon toga je objašnjena metodologija korišćena u pilot pripremnom vrtiću. Na samom kraju, ali ne i manje važno, dati su savjeti za rad sa populacijom domicilnih i raseljenih Roma i Egipćana.

Cilj ovog modula je:

- Da podstakne vaspitno-obrazovni program pripremnog vrtića;
- Da se dokumentuje urađeno;
- Da da preporuke svima onima koji će biti uključeni u buduće pripremne vrtiće.

Plan i program

Plan i program za RE đecu predškolskog uzrasta treba da odgovori njihovim potrebama kako bi se na adekvatan način upisali u školu, kao i da dobiju jednake šanse i mogućnosti da se uklope u školsku sredinu. Ovaj plan i program nastao je na osnovu prilagođavanja zvaničnog plana i programa za vrtiće u Crnoj Gori. U zvaničnom planu i programu, navedene su sledeće aktivnosti u oblasti predškolskog obrazovanja (od 3 do 6 godina):

1. Fizička aktivnost i zdravlje;
2. Govorno-jezičke aktivnosti;
3. Matematičko-logičke aktivnosti;
4. Društvene aktivnosti;
5. Aktivnosti upoznavanja i učenja (ovladavanja) okruženja;
6. Likovne aktivnosti;
7. Muzičke aktivnosti.

Za svaku oblast dati su ciljevi:

1. Otkrivanje i ovladavanje samim sobom;
2. Razvijanje odnosa i izgrađivanje znanja o drugima;
3. Otkrivanje svijeta i izgrađivanje znanja o njemu.

Pored ciljeva date su aktivnosti i metodološke instrukcije za realizaciju ciljeva. Pregledi aktivnosti predstavljene su u tri oblasti:

- Životno-praktične aktivnosti;
- Specifične aktivnosti;
- Kompleksne aktivnosti.

Ciljevi vaspitno-obrazovnog procesa u okviru pripremnog vrtića odnose se na:

1. Bolju motivaciju učenika za redovno pohađanje osnovne škole;
2. Podsticanje interesovanja za učenje;
3. Ohrabrvanje kreativnog izražavanja i mašte;

4. Ohrabrvanje učenja u grupi i timu;
5. Razvijanje interkulturalnog učenja (kroz vrednovanje njihove kulture, njihovih vrijednosti, normi itd.);
6. Podsticanje očeća pripadnosti;
7. Podsticanje aktivnog učešća kroz podršku i ohrabrvanje od strane učitelja/učiteljica, direktora i vršnjačkih grupa;
8. Ohrabrvanje fokusa, pažnje i posmatranja sprovedenih aktivnosti;
9. Učenje i njegovanje lijepog izražavanja,
10. Upoznavanje s osnovnim terminima u školskom okruženju (oprema, materijali potrebni za školovanje , nastavnici, škola, itd.);
11. Upoznavanje osnovnih znamenitosti (baštine) u gradu, kroz pošete, izlete itd.

Principi koji se koriste u obrazovnom sistemu:

- **Jednakost** – jednak poštovanje prema svakom đetetu;
- **Pojedinačni/individualni stilovi učenja (princip individualnosti)** – prilagođavanje stila predavanja stilu učenja i različitim intelektualnim sposobnostima, potrebama i interesima đeteta;
- **Pristup zasnovan na potrebama** – u skladu sa životnim uslovima i potrebama koje dolaze od porijekla đeteta;
- **Sistem postupnosti** – postepeno učenje putem praćenja nivoa uključenosti đeteta;
- **Princip demonstracije i praktične primjene** – đeca uče kroz igru, posmatranjem, eksperimentisanjem, rukovanjem itd. (npr. vaspitač/ica demonstrira aktivnost koristeći verbalnu i neverbalnu komunikaciju, aplikacije, slike; jedan vaspitač

objašnjava, drugi demonstrira aktivnost, a treći ispravlja i uobičjava);

- **Organizovanje faze vrtića u skladu s grupnim životom i grupnom dinamikom** – bitno je naglasiti važnost otvaranja i završetka grupnog rada. Na početku, naglasak treba staviti na upoznavanje i formiranje grupe putem postavljanja pravila. U završnoj fazi pripremnih vrtića, đecu treba pripremiti za završetak rada. Bitno je da budu svjesna te faze i da je prihvate kao prirodnu u grupnom životu tokom ovoga dinamičnog i intenzivnog rada.

Teme:

1. Ja, moja porodica i moji prijatelji;
2. Vršnjačka grupa kojoj pripadam i ona sa kojom se susrijećem;
3. Vrtić i škola – izgled, svrha, zapošljeni i drugo;
4. Higijena;
5. Navike pravilne ishrane;
6. Osnovna pravila kolektivnog i bezbjednog načina kretanja;
7. Didaktički materijal i korišćenje itd.

Korelacija:

Rad na ostvarivanju osnovnih socijalnih vještina koje obuhvataju komunikacione vještine i povezivanje sa svim oblastima aktivnosti u predškolskom obrazovanju:

- Govorno-jezičke aktivnosti: konverzacija, obraćanje vršnjacima, starijima, prikladno izražavanje u različitim situacijama;
- Logičko-matematičke aktivnosti: obilježavanje stvari u okruženju pomoću simbola;
- Socijalne aktivnosti: porodica, vrtić, prijatelji, timski rad;
- Aktivnosti upoznavanja i ovladavanja okruženjem: igračke, transport, vrste hrane, dijelovi odjeće;
- Fizičke aktivnosti: kretanje uz muziku, igre imitacije i vrste sporta;

- Muzičke aktivnosti: pjesme, muzički razvoj i osećaj za ritam;
- Likovne aktivnosti: crtanje, slikanje itd.;
- Grafomotorne aktivnosti (grube i fine grafičkomotorne aktivnosti).

Metodologija

Vrlo bitan dio plana i programa je metodologija koja je preporučena da se koristi u vaspitno-obrazovnom procesu za aktivnosti ove vrste. Uzimajući u obzir specifične potrebe RE đece predškolskog uzrasta, aktivnosti bi trebalo da budu planirane i primjenjivane putem metodologije prilagođene individualnim i grupnim potrebama učesnika/učesnica. Taj pristup omogućava uključivanje, učešće i aktivno učenje koje omogućava vlasništvo nad onim što su naučili, što predstavlja važan segment za njihovu dalju motivaciju da pohađaju školu (tzv. aktivno učenje).

Pripremni vrtić se fokusira na veću spremnost đece da upišu i pohađaju školu koja uključuje razvijanje praktično-životnih vještina (komunikacija, socijalizacija, higijena, ne agresivno ponašanje i td.). Na ovaj način program doprinosi obezbjeđivanju jednakog položaja đece Roma i Ekipćana u obrazovnom sistemu.

Shodno tome plan i program pripremnog vrtića usredsređen je na **životno-praktične vještine**, kao što su:

- Stvaranje odgovarajućih mogućnosti za podsticanje đečije prirode, vidljive, prije svega, kroz spontanu potrebu kretanja;
- Stvaranje aktivnosti različitog karaktera i dinamike, podsticanje inicijative, samopouzdanja, samostalnosti, itd.;
- Poboljšanje nezavisnosti u svakodnevnim životnim aktivnostima: ishrana, oblačenje, lična higijena, higijena prostora itd.;
- Upoznavanje karakteristika saobraćaja, situacija kada se đeca kreću, situacija kada se đeca igraju, bezbjedno kretanje itd.;

- Diskusije o stečenim iskustvima zahvaljujući ovim aktivnostima;
- Izvođenje jednostavnih pokreta uz muziku;
- Učešće đece u procesu donošenja pravila ponašanja u radnom okruženju;
- Spontani razgovor o iskustvima tokom aktivnosti, odnosno dešavanjima u vrtiću i izvan njega;
- Razgovor sa vaspitačem o njihovim interesima, željama, potrebama, opisivanje svakodnevnih aktivnosti i iskustava;
- Razgovor između đece i vaspitača/vaspitačica o tome šta su viđeli, doživjeli i primjetili tokom obilazaka i pošeta;
- Motivisanje đece da uz pomoć simbola obilježe svoje stvari u okruženju (simbol na krevetu, ruksaku itd.).
- Organizovanje strukturisanog okruženja koje đecu postavlja u situacije da kreiraju grupe za dalji rad (jedan cvijet, dva cvijeta, više cvijetova, jedna duga marama i dvije duge marame itd.). Na taj način đeca se ne primoravaju da koriste koncept prirodnih brojeva „jedan“, „dva“, „tri“, „četiri“ i „pet“, za koje postoji pretpostavka da ih još nijesu usvojila;
- Upoznavanje okruženja kako bi se osećali prijatno;
- Kroz grupne igre razvijanje i prihvatanje odnosa prema drugoj đeci i odraslima;
- Posmatranje i razgovor o tome šta nas okružuje: sunce, zvijezde, vazduh, zemlja, voda;
- Gužvanje, škrabanje, cjepljanje, presavijanje – s ciljem stimulisanja fine grafomotorike;
- Organizovanje unutrašnjeg i spoljašnjeg prostora, organizovanje igračaka za igranje;
- Eksperimentisanje s bojama kako bi ih bolje upoznali (samostalno miješaju i stvaraju nove boje, štampanje, trljanje, prskanje, ostavljanje tragova i otiska prstiju, četke i ostalih materijala i predmeta).

U kontekstu ostvarivanja osnovnih socijalnih vještina potrebno je koristiti odgovarajuće metode rada. Najefikasniji rezultati rada u ovoj oblasti postižu se kada se fokusiramo na potrebe osobe i grupe.

Tokom rada u pripremnim vrtićima, praktične vještine i znanja su u fokusu. Tokom dvoneđeljnog intezivnog rada, potrebna je fleksibilnost da bismo bili u mogućnosti da zadovoljimo pojedinačne potrebe RE učenika. Koristeći igre, igre uloga, pravila za uspostavljanje discipline, praćenje ulaska u prostoriju i izlaska iz nje itd., vaspitači/vaspitačice povećavaju učenje i smanjuju ometajuća ponašanja.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje nudi razne obrazovne programe koji se mogu svrstati u dvije široke kategorije:

- Vaspitno-obrazovni programi koji se odnose na sticanje različitih vještina i znanja;
- Programi koji se odnose na sticanje stavova i pozitivne životne vrijednosti.

U skladu s tom podjelom, karakteristike predškolskog vaspitanja i obrazovanja odnose se na različite ciljne grupe, npr. na sveobuhvatan pristup. Pripremni vrtić na taj način doprinosi socijalnoj pravdi i demokratiji. Principi učenja i demokratičnosti u vaspitno-obrazovnom radu u pripremnim vrtićima odnose se na:

- „Razvoj socijalnih vještina;
- Usmjereno na rezultat i proces;
- Usmjereno na pojedinca i grupu“ (Kovačević, 2011, str. 37).

Usmjerenost na rezultat i proces

Rad u grupi pomaže postizanje rezultata na nivou zadatka i postizanje rezultata na nivou procesa, kao što su:

- Postizanje bolje saradnje,
- Više prilika za iskustveno učenje, lični razvoj u grupi vršnjaka, razvoj samopouzdanja,
- Razvoj komunikacijskih vještina,
- Rješavanja problemskih situacija,
- Izgradnje međusobnog povjerenja,
- Dogovaranju vrijednosti i stavova koji dijete čine društveno prihvaćenijim i sposobnijim za uspostavljanje zdravih odnosa,
- Svjesnjim svojih potencijala.

Usmjerenost na pojedinca i grupu

Balans između ispunjavanja potreba pojedinca i grupe, tj. pojedinca u grupi, takođe predstavlja proces i ima svoj tok koji je usklađen s razvojnim fazama grupe.

Kako bi se omogućilo bolje uključivanje RE đece u obrazovni sistem preporučuje se holistički ili sveobuhvatan pristup koji čini dodatni resurs u balansiranju i usklađivanju pojedinačnih i grupnih potreba. Rad na izgradnji tima takođe pomaže da taj proces bude pozitivan za sve učesnike grupe, kao i za učenja koja stiču u radu.

U sljedećem pregledu vaspitno-obrazovni pristup prema domicilnoj i raseljenoj RE đeci se razlikuje:

Pregled rada sa domicilnom đecom

Resursi	Izazovi	Korišćenje resursa i izazova za pozitivne promjene
Brojevi – uparivanje, grupisanje	Koristiti ga za poboljšanje znanja o brojevima kroz čitanje, dolazak u parovima itd.	
Prepoznavanje i imenovanje osnovnih boja	Organizovanje mješovitih grupa đece na osnovu različitih boja, razmjenjivanje ljepljivog papira u boji u malim grupama dok rade na različitim temama, kao što je "poklon za moju mamu" itd.	
Znanje osnovnih slova i formiranje osnovnih riječi u pisanoj formi – mama, tata itd.	Đeca se potpisuju na svojim umjetničkim radovima i crtežima	Dodjeljivanje uloge onoga koji podržava, što pomaže đeci da prevaziđu jezičke barijere, a ostalima da se osećaju važnim, više cijene sebe i svoju ulogu.

Nijesu spremni da dijele igračke	Pokreću razgovor i razmjenjuju igračke međusobno
Đeca sa djelimično razvijenim higijenskim navikama – pranje ruku, umivanje itd.	<p>Pohvala i isticanje dobrog primjera đeteta koje je razvilo higijenske navike.</p> <p>Pohvala i isticanje predhodnog znanja što može uticati na motivisanje druge đeće da postignu isto.</p> <p>Koristiti vršnjačku podršku u učenju putem prevodenja. Vaspitači/vaspitačice koriste pokretne igre i pjesme: „Igrale se ruke dvije“, „Hoki pokl“ , „Radite što radim ja“ itd.</p> <p>Đeca koja poznaju djelove tijela</p>

Osmisliti i realizovati dobre **pripremne aktivnosti**, posebno one koje zahtijevaju pojačanu fizičku aktivnost (muzičke stolice, ledeni čiča).

Nakon toga **prelazne aktivnosti** kao što su:

„Dan i noć“, „Hajde sa mnom da igraš“, „Širi, širi, vezni peškiri“,igranje loptom ponavljajući ime druga/drugarice – tako što dodaje loptu, izgovarajući ime druga/drugarice koji/koja dobacuje loptu itd.

Umirujuće aktivnosti, podsticanje pažnje za rad – crtanje, recitacije na romskom i albanskom jeziku.

Pojačana fizička aktivnost đece
Umanjena samokontrola kretanja, pokreta, ponašanja i fizičke aktivnosti

Informisanje roditelja o zdravstvenim problemima, praćenje i podržavanje putem aktivnosti RE asistentata u zajednici.

Zdravstveni problem kao posljedica loših higijenskih uslova u porodici (scabies)

Većina đece s niskim higijenskim navikama

Demonstriranje u malim grupama i vježbanje (npr. pranje ruku prije oboroka itd).

Đeca sa niskom higijenom kose (vaškama)	Obezbjedivanje šampona protiv vaški i aktivnosti RE asistenata s roditeljima – davanje instrukcija kako koristiti šampon protiv vaški i provjeravanje da li je ta radnja preduzeta.
Ne znaju kako da koriste sapun i druga higijenska sredstva	Vaspitači/vaspitačice i RE asistenti demonstriraju grupi pokretnim igrama i pjesmama: „Čiste ruke“, „Čistoća je pola zdravlja“ itd.
Jedu rukama	Demonstriranje kako jesti kašikama – od strane čitavog osoblja (vaspitača/vaspitačica, RE asistenata, tehničkog osoblja)
Bacaju papire okolo	Demonstriranje bacanjem papira u kantu za smeće. Veoma je efikasna za kratko vrijeme.
Nedostatak osnova lijepog ponašanja	Demonstriranje vodeći razgovor lijepim ponašanjem. Rješavanje problematičnih situacija.

Pregled rada s raseljenom RE đecom^{11:}:

Resursi	Izazovi	Korišćenje resursa i izazova za pozitivne promjene
	<p>Ponašanje pojedinaca – odbijanje da učestvuju, trčanje u prostoru, napadaju jedni druge itd.</p>	<p>Rješavanje problematičnih situacija</p> <p>Odbijanje da učestvuju – pokušajte da ih zabavite, zatim da ih pustite da posmatraju druge dok rade; vodite pojedinačne razgovore s veoma značajnom podrškom RE asistenata. Trčanje naokolo – prije svega pokušajte da ih pridobijete i pitate zašto ne rade sa ostalima i šta im je potrebno da bi radili sa drugima itd.</p> <p>Napadaju jedni druge kroz igre – razgovorajte s njima da biste viđeli zašto se tako ponašaju, pitajte ih da li bi se lijepo osećali da njihov/njihova prijatelj/prijateljica uradi nešto slično, kako bi se oni osećali u vezi s tim, da li prihvataju pravila fer igre itd.</p>
	<p>Prepoznavanje i izražavanje osećanja</p>	<p>Organizovanje aktivnosti – „Baš smo zgodni što nam fali“ – vaspitač/vaspitačica demonstrira različita osećanja (osnovna – sreća, tuga, strah, bijes itd).</p>

11 U ovom dijelu najviše ćemo obratiti pažnju na probleme koji nisu pokriveni u krakteristikama domicilne RE dece.

Konflikti među đecom	Rješavanje problematičnih situacija Tehnike rješavanja sukoba – medijacija putem razgovora i istraživanja stvari koje su se desile, osvješćivanje i iznošenje ošećanja, zamjene uloga, nuđenje konstruktivnih rješenja. Primjer za radionicu – „Ime koje mi se sviđa, Ne sviđa mi se“ itd. U slučaju produbljenijih konflikata, podrška se može dobiti od strane stručnih saradnika.
Problemi pažnje, sa DHD ili bez njega	Suočavanje s tim ponašanjem, ali i podrška stručnog saradnika.
Nedostatak samopoštovanja	Briga i posvećivanje više pažnje i ohrabruvanje putem razgovora, ističući rezultate i predstavljajući radove đece koja pokazuju tugu, đece koja se ne bore za sebe itd.
Nedostatak uvida u ličnu odgovornost, posljedice takvih postupaka	Davanje mogućnosti da izraze stavove, da prepoznaju svoje potrebe, da nađu razloge za sopstveno ponašanje, da osmisle načine za prevazilaženje.

Niska pažnja tokom rada	Organizovati rad u kome će đeca imati odgovornost da vode aktivnost ili da prihvate i preuzmu odgovarajuće uloge itd. Npr. uloga može biti pomoć prijatelju u radu, vaspitaču/vaspitačici ili RE asistentu u aktivnostima.
Dobar ošćaj za ritam,igru, pokret	Davanje prilike da rade kroz muziku, pokrete. Svi se uključuju i lako učestvuju s obzirom na to da ta vrsta aktivnosti pokazuje nešto u čemu su oni dobri – npr. „Ivin ples“, „Kad si srećan“).

Tehnike rada

Tehnike rada koje se primjenjuju u predškolskim ustanovama su:

- Rad s pojedincima;
- Rad u malim grupama (3 do 4 učesnika/učesnica);
- Rad s velikom grupom (rada sa svim učesnicima/učenicama istovremeno).

Tokom primjene pripremnih vrtića, rad u velikoj grupi, tzv. frontalni rad, pokazao se najprimjenjivijim, jer je najbolje odgovarao potrebama đece.

Grupni rad s đecom toga uzrasta bazira se na interaktivnim aktivnostima, planiranim u cilju njegovanja učenja, motivacije i efektivnosti služeći se temama koje su metodološki prilagođene radu sa šestogodišnjacima.

Koncept rada sa grupama treba da se bazira ne samo na temama (dajući odgovor na pitanje: Što radimo?), nego i na proces rada (dajući odgovor na pitanje: Kako ćemo postići?)

Razlog za koncentrisanje ne samo na teme nego i na proces je u skladu sa činjenicom da je nivo spremnosti grupe za obrazovnim procesom varira i grupni rad pruža najbolju mogućnost da zadovolji potrebe đece, putem sljedećih aktivnosti:

- Jezičkih i govornih;
- Senzornih;
- Otkrivanja i eksperimentisanja;
- Matematičkih i logičkih aktivnosti.

Vaspitač/vaspitačica može primijeniti samo 3 do 4 centra interesovanja, dostupna i odgovarajuća za razvoj đeteta, u zavisnosti od strukture grupe.

Iz iskustva stečenog kroz implementaciju pripremnog vrtića, mogli smo se uvjeriti da je grupni rad najviše primjenljiv.

Metode rada korišćene u pripremnim vrtićima su:

- Igra;
- Verbalna (razgovor, opisivanje, recitacije itd.);
- Neverbalna (gestikulacija, mimika, pokreti tjela);
- Demonstrativne i ilustrativne (aplikacije i slike);
- Praktična primjena (pravljenje pokreta/razgovor itd.);
- Praktično iskustvo;
- Eksperiment.

Preporuke kako organizovati i formirati grupe:

*Bilo bi dobro formirati grupe prema:

- **Broju đece** – od 20 (na početku) do najviše 25 (tokom implementacije) s najmanje 2 vaspitača i jednim RE asistentom.
- **Uzrastu – istih ili sličnih godina**, uzimajući u obzir slične potrebe u vezi s razvojnom fazom deteta (npr. dijete od 6 ima uglavnom razvijen nivo aktivnosti)
- **Uzrastu od 6 do 7 ili do 9 godina** (ako su tu đeca starija od 6 ili 7 godina) – uključiti svu đecu od 6 do 9 godina.
- **Uzrast od 4 do 5 godina** koji je najzainteresovaniji za uključivanje, ne bi trebalo da uđe u pripremni vrtić, već bi trebalo da im se objasni na koji način mogu da se upišu u redovni vrtić u toku sljedeće godine.
- **Različito poznavanje jezika i vještina** koje je više resurs nego izazov, jer su zainteresovani da uče jedni od drugih, a takođe, imaju i više kapaciteta da uče novi jezik u skladu s razvojnim fazama deteta predškolskog uzrasta.
- **Polu** – isti broj dječaka i đevojčica, zbog različitih vršnjačkih interesa, motivacije da se uključe i učestvuju, nivoa energije i tipova (npr. dječaci su više zainteresovani za takmičarske aktivnosti itd.), kombinujući takmičenje, timski rad i aktivnosti saradnje.

Podrška okruženja za učenje:

- **Vršnjačka podrška** – važna za osećaj sigurnosti, bezbjednosti i prihvatanja.
- **RE asistenti** – tako što stvaraju veze s đecom, hrabre ih da pohađaju vrtić, podržavaju ih u učenju, predstavljaju uzore, komunikaciraju s RE roditeljima i rade ma podizanju svijesti o značaju obrazovanja.
- **Roditelji** – predstavljaju ključni faktor u hrabrenju đece da pohađaju vrtić, služe kao uzori i utiču na razvijanje higijenskih navika u porodici kao i odgovornosti za zdravlje.
- **Roditelji u vrtiću** – prisustvo jednog roditelj dnevno može biti od pomoći, ali nije neophodno. Odabir treba da bude urađen u skladu sa situacijom na licu mjesta.
- **Prostorije i dvorište** – sobe treba da budu provjetrene, osvijetljene prirodnim svjetlošću, čiste, bezbjedne, sa odgovarajućim namještajem za rad. Takođe, treba da budu prilagođene aktivnostima. Dvorište bi trebalo da bude bezbjedno za rad, sa zelenilom i hladovinom, sa ogradom, ljunjaškom i ostalim adekvatnim mobilijarom.
- **Didaktički materijal** – raznovrsne igračke, slagalice, lego kocke, igre memorije, „matematika za male“, lutrija, logički blokovi, Orfovi instrumenti¹² i dr.

IV Profesionalci u pripremnom vrtiću:

Kada govorimo o procesu obrazovanja i interkulturnom kontekstu, fokus treba staviti na sticanje socijalnih (društvenih) vještina: važno je naglasiti da profesionalci i ostale angažovane osobe u pripremnom vrtiću treba da pošeduju:

¹² Orfove instrumente za đecu počeo je razvijati K. Mendler, 1928, pod vođstvom kompozitora Karla Orfa. Izrađeni su po uzoru na drveni afrički instrument. Jedinstven kvalitet Orf instrumenta je što pošeduje trake koje se mogu pomjerati. Na taj način, trake koje se ne koriste mogu biti uklonjene, a učenik ima veće šanse za uspjeh.

- Svest o potrebama ciljnih grupa zasnovanu na predhodnim informacijama;
- Socijalne vještine;
- Holistički - orijentisan pristup;
- Vještine interkulturalnog učenja koje ohrabruju druge i sl.

Generalno, vaspitači angažovani u pripremnim vrtićima treba da imaju dobru profesionalnu pozadinu i da budu predhodno dobro obučeni. Oni bi trebalo da budu otvoreni i da lako prihvataju planirane aktivnosti.

Vrijednosti	Vještine:	Znanje:
1. Pravičnost	1. Rješavanje	1. Poznavanje
2. Dosljednost	konflikata i problema	problematike
3. Autentičnost	2. Interkulturne	RE zajednice: sociokulturne
4. Otvorenost	3. Timski rad i saradnja	2. Poznavanje predškolskih metoda rada
5. Motivisanost	4. Komunikacijske	
6. Fleksibilnost	vještine: empatija	
7. Prilagođavnj situacijama i potrebama ciljnih grupa	(saošećanje), aktivno slušanje, razumijevanje očećanja, sadržaja, postavljanje otvorenih pitanja,	3. Poznavanje različitih vrsta učenja.
8. Kreativnost	5. Interaktivne metode rada usmjerenе ka učeniku	
9. Inventivnost	6. Rad sa roditeljima	
10. Tolerancija	7. Samorefleksija – sposobnost da se procijeni postupak ili pristup u radu i da se na osnovu toga dalje razvija vještina, odn. znanje koje bolje odgovara potrebi deteta ili grupe tokom procesa učenja.	

,,Holistički pristup interkulturalnom učenju postiže se:

- Refleksijom i primjenom etike u obrazovanju (vrijednosti – stavovi, principi, procedure, pravila);
- Radom s đecom i uključivanjem;
- Saradnjom s porodicama i zajednicom;
- Profesionalnošću u različitom kontekstu: korišćenjem osetljivosti, obrazovanja i samorefleksije. To se konkretno odnosi na:
  - Implementaciju interaktivnih metoda rada,
  - Primjenu cjeloživotnog učenja,
  - Razvijanje ključnih kompetencija.” (Kovačević, 2010: 9).

Alati: **Vaspitno-** **obrazovne** **aktivnosti**

Lista prisustva dece

Vrticí:

Grupa:

- 14 - domicilni
- 15 - raseljeni

Obrazac za dnevno planiranje

Trajanje aktivnosti	Aktivnosti	Cilj	Sredstva	Metoda rada	Oblik rada	Očekivani rezultati

Primjer dnevnog planiranja

Primjer dnevnog programa prije i poslije vrtića

Crtanje po želji	Stvaranje prijatne atmosfere, uživanje i opuštanje kroz likovno izražavanje	Flomasteri / bojice/vodenе boje, voštane boje i sl.	-Razgovor / Demonstracija	Stvaranje prijatne atmosfere, osećanja uživanja i opuštanja kroz likovno izražavanje		
30 min	Pričanje izmišljene priče uz pomoć ginjal/lutke "Srećka" (lutka koja je ručno rađena za dečije predstave)	-Razvijanje vještina empatije, posebno isticanje osetljivosti "Srećka" (lutka koja je ručno rađena za dečije predstave)	- Ginjo i lutka¹⁶ "Srećka" - živa riječ	-Razgovor - Demonstracija	Frontalni	-Razvijanje i pojačavanje osetljivosti -Motivisanje dece za ponovni dolazak u vrtić

¹⁶ Naziv ginjola ili ginjola (od francuskog: guignol) koristi se za vrstu lutke, odnosno lutkarsku tehniku (ginjola). Francuskih je porijekla, napravljena je u Lionu 1808. godine. Autor je bio Loren Murge. Tom lutkom Murge je proslavio Lion i francusko lutkarstvo. Kod te vrste lutaka, lutkar umreće ruku unutar lutke, a rukama od lutke upravlja prstima iznutra kroz lutku ili pomoću dvije prave čvrste žice. Lutkom se upravlja odozgo. Lutka ima drvenu glavu, jer je predviđeno da ta lutka može primiti udaranje od strane drugih lutaka. Lutkarska predstava sa ginjolama zove se ginjoljada (usp. [1]). - Wikipedia

TEMA: Hajde da se družimo

DNEVNI PLAN (primjer za 19. jun)

Trajanje aktivnosti	Aktivnost	Ciljevi	Sredstva/ resursi	Metoda rada	Oblik rada	Očekivani rezultati
20 min	Pokretna igra voštanih figura	Vježbanje koncentracije i saradnje među decom		-Metoda igre -Demonstracija	Frontalni rad /rad u velikoj grupi -Igra u parovima	Vježbanje koncentracije i saradnje među decom
40 min	Izgovori pravilno	Pravilna artikulacija i njegovanje kulture govora	-Papir -Žetoni u boji, -Crteži, -Bomboni	-Metoda igre -Demonstracija -Metoda razgovora	Frontalni rad /rad u velikoj grupi	Pravilna artikulacija i njegovanje kulture govora
30-40 min	Baš smo zgodni šta nam fali?	Pomoći đetu da razvije sposobnost razumijevanja svojih osećanja i postupaka, kao i osećanja i postupaka drugih	-Crteži (tužno, veselo, uplašeno lice)	-Metoda igre -Demonstracija -Metoda razgovora	Frontalni rad /rad u velikoj grupi -rad u malim grupama	Pomoći đetu da razvije osnovne vještine komunikacije, kao i razumijevanje i izražavanje sopstvenih i tuđih osećanja i postupaka

30 min	Modni maraton	Podsticanje saradnje i poštovanja pravila igre	-Korpa za veš -Odjeća	-Metoda igre -Demonstracija -Metoda razgovora	Frontalni rad /rad u velikoj grupi -rad u malim grupama	Poboljšana saradnja i poštovanje pravila igre
30 min	Ja i moja porodica	Razvijanje opšte motoričke sposobnosti i bogaćenje emocionalnog razvoja	Flomasteri	-Metoda igre Demonstracija	Rad u malim grupama	Poboljšane opšte motoričke sposobnosti i bogaćenje emocionalnog razvoja

DNEVNI PLAN I PROGRAM NAKON VRTIĆA SA PREPORUKAMA

Trajanje aktivnosti	Aktivnosti	Cilj	Sredstva/ resursi	Metode rada	Oblik rada	Očekivani rezultati	Preporuke
20 min	Pokretna igra voštanih figura	Razvijanje koncentracije i saradnje među decom		Metod igre -Demonstracija	Frontalni rad /Rad u velikoj grupi, -Igra u parovima	Poboljšana Koncen-tracija i saradnja među decom	Primjeri te i sličnih igara mogu se naći u „Novoj knjizi igara za djece i omladinu“ u Aneksu

30-40 min	Baš smo zgodni šta nam fal? Pomocći detetu da razvije sposobnost razumijevanja jasopstvenih osećanja i postupaka, kao i osećanja i postupaka drugih	Crteži, (tužno, veselo, uplašeno, lice)	Metoda igre demonstracija	-Frontalni rad /Rad u velikoj grupi, -Rad u malim grupama	Pobjošane vještine razumijevanjašo-pstvenih osećanja i postupaka, kao i osećanja i postupaka drugih	Prihvaćeno od strane dece, pa se preporучuje za rad kao prigodna i pogodna aktivnost
40 min	Didaktička igra „Jezgoteka“ -izgovori pravilno -kako se kojavila -izgovori ove riječi	Pravilna artikulacija, njegovanje kulture govora	Žetoni u boji, crteži, bomboni	Igre, demonstracij, razgovor	Frontalni rad, Grupni rad	Pravilna artikulacija, njegovanje kulture govora - Ova aktivnost je duže trajala zbog poteškoća razumijevanja napročito korišćenja jezika - pomoc RE asistenta je vrlo bitna. Literatura – „Praktikum za razvoj govora“
30 min	Narodna igra sa pjevanjem, romska i crnogorska	Razvijanje svijesti o pripadnosti, kulturi i tradiciji svoga naroda i saradnji sa kulturama drugih naroda bez pravljenja razlike	CD	Metoda igre demonstracija	-Frontalni rad /Rad u velikoj grupi	Podignut nivo svijesti o pripadnosti kulturi i tradiciji svoga naroda i saradnji sa kulturama drugih naroda bez pravljenja razlike
10 min	Mjerna igra „Cik pogodi ko sam“	Smirivanje grupe	Lopta	Demonstracije	Grupni rad	Smirivanje grupe

Recitacije na albanskom jeziku

PASTERIJA PASANGJOHET NE MENGJES

laj fetyren me kujdes
dhembet e mi i pastroj
floket i krehi i lemoj
thojt i kontrollojm per her
si la kurr pa i pre
edhe shamin ne xhep
e shti

trili-li trala-la
pershendetje o femi
erdh shtatori plot gezime
hapi duart shkolla ime

Recitacije na crnogorskom jeziku

ČETIRI ČAROBNE RIJEČI

postoje četiri čarobne riječi kojima se
ružno ponašanje liječi, koje zna svako, ko
drugarstvo voli: hvala, molim, izvini, izvoli

ČISTE RUKE

pre i pose jela treba ruke prati
nemoj da te zato opominje mati,
prljavim rukama zagadi se jelo
pa se tako bolest unese u telo.

TUŽNO, SREĆNO, UPLAŠENO

tužno, srećno, uplašeno
može biti svako dijete
u životu vrlo često
sa tugom se sreća plete

KOLOVOĐA

poneđeljak momak jak
kolovođa lak
do njega je utorak
u sredini reda
sitno veze srijeda
četvrtak se klati
njega petak prati
a subota sama preplice nogama
na kraju u vijencu
neđelja na kecu
od kad su se sastali
nijesu s kolom prestali.

SEMAFOR

čas je crven, čas je žut,
čas je vedar, čas je ljut.
prvo oko znači stoj
da ne bude poslije joj,
drugo oko znači pazi
može nešto da te zgazi
treće znači srećan put
ne zamjeri što sam ljut...

JEDNA PRIČA IZ VRTIĆA

šapuće se u vrtiću
jedna ema voli miću
pa mu krišom kolač reže
pa mu stalno prtle veže
a kad sobu stisne zima
pokriva ga po leđima.

a i mićo voli emu
samo ima strašnu tremu
jer kad mu ema priđe
srce mu u pete siđe
kasnije se čudi mama
što kuca u cipelama.

Pokretne igre

1. Dođi i igraj sa mnom

opis

đeca se rasporede u parove i drže se za ruke, njišu rukama lijevo-desno i pjevaju:

„hajde sa mnom da igraš
obje ruke da mi daš
čas amo - čas tamo
naokolo to mi znamo“

svaki par napravi korak lijevo, korak desno i okret i nastavljaju da pjevaju:

„prstićima puc-puc-puc
pesnicama tuc-tuc-tuc
čas amo čas tamo
naokolo to mi znamo“
demonstriraju pokretima i okretom

„ručicama tap-tap-tap
nožicama šap-šap-šap
čas amo čas tamo
naokolo to mi znamo.“
demonstriraju pokretima i okretom

2. Igra: Radite što radim i ja

đeca su u krugu, izabrani vođa (može biti dijete ili vaspitač) izvodi pokret, npr. udara dlanom o dlan, ili radi čučnjeve itd., i govori: „radite što radim ja, ako vas to zanima“, a đeca oponašajući vodine pokrete izgovaraju: „radimo što radiš ti, to nas jako veseli“. vođa bira novog vođu za sljedeći krug.

3. Igra: Saobraćajac

Đeca su raspoređena u dvije vrste i okrenuta licem jedna prema drugima. Svi koračaju jedni prema drugima pjevajući:

„Jedan-dva-jedan-dva
saobraćajac to sam ja
na crveno svjetlo stoj
na zeleno kreći
ako dobro paziš sad ulicu čes preći“.

Pjesma je praćena pokretima koje kreira vaspitač.

4. Igra: Vrapčić

Đeca formiraju kolo i kreću se u krug, povremeno mijenjući pravac i pjevaju:

„Vrapčiću vrapčiću tiću maleniću
kaži nam vrapčiću kako siješ mak?“

Kolo staje, na pjevanje „tik-tak, sije mak“ udaraju dlanom o dlan, demonstriraju i nastavljaju da se kreću u krug pjevajući:

„Vrapčiću vrapčiću tiću maleniću
kaži mi vrapčiću kako raste mak?“

Tik-tak raste mak.

„Vrapčiću vrapčiću tiću maleniću
kaži mi vrapčiću kako bereš mak?“

Tik-tak berem mak.

„Vrapčiću vrapčiću tiću maleniću
kaži mi vrapčiću kako melješ mak?“

Tik-tak meljem mak.

„Vrapčiću vrapčiću tiću maleniću
kaži nam vrapčiću kako jedeš mak?“

Tik-tak jedem mak.

Sve je praćeno demonstracijom.

5. Igra: „Čihu-čihu-čihuhu“

Ova igra pomaže da se upoznaju svi u grupi. Vođa igre postavi grupu u krug i počinje da pravi niz (voz) na sljedeći način: prilazi jednom đetetu, stavi mu ruku na rame govoreći: „Ja sam Milica, a kako se ti zoveš?“ Odgovor je: „Ja sam Jovan“- dijete izgovara svoje ime i priključuje se vozu. Igra se nasavlja dok sva đeca budu u vozu... Ako neko dijete ne želi da učestvuje, vaspitači ne treba da insistiraju.

6. Igra: Muzičke stolice „Put u Jerusalim“

Pokretna igra u kojoj muzika određuje ritam i brzinu. Vaspitač ili đeca poslože stolice u krug tako da su naslonjači okrenuti unutra. Od početka je jedna stolica manje od ukupnog broja đece. Đeca stoje ispred stolica. Kad zasvira muzika đeca se kreću u krug, oko stolica, u ritmu muzike. U trenutku kad muzika stane, svi pokušavaju šesti na stolicu. Ono dijete koje nije uspjelo, ispada iz igre. U sljedećem krugu je opet jedna stolica manje i muzika ponovo počinje. Igra se ponavlja dok ostane samo jedna stolica i dvoje đece.

Hokipoki

Tekst pjesme se prati pokretima

BR.

I	Ispruži desnu ruku sad i razdrmaj se sav učini hoki.poki, dodirni svoj nos u tome je cijeli štos.
II	Ispruži lijevu ruku sad i razdrmaj se sav učini hoki-poki, dodirni svoj nos u tome je cijeli štos.
III	Ispruži desnu nogu sad i razdrmaj se sav učini hoki-poki, dodirni svoj nos u tome je cijeli štos.
IV	Ispruži lijevu nogu sad i razdrmaj se sav učini hoki-poki, dodirni svoj nos u tome je cijeli štos.
V	Dodirni desno uvo sad i razdrmaj se sav učini hoki-poki, dodirni svoj nos u tome je cijeli štos.
VI	Dodirni lijevo uvo sad i razdrmaj se sav učini hoki-poki, dodirni svoj nos u tome je cijeli štos.
VII	Dodirni desno oko sad i razdrmaj se sav učini hoki-poki, dodirni svoj nos u tome je cijeli štos.
VIII	Dodirni lijevo oko sad i razdrmaj se sav učini hoki-poki, dodirni svoj nos u tome je cijeli štos.

Spisak pjesama koje se mogu naći u CD-u

1. Kad si srećan
2. Prste ima ruka svaka
3. Taši taši
4. Molitva za Ivu svilicu
5. Ljubav je
6. Zabrinuti puž
7. Klackalica
8. Ivin voz

5. Evaluacija

„Prije vrtića sam rekla DA ustima, poslije sam DA rekla srcem“¹⁷

Poglavlje evaluacije bavi se onim što je bilo dobro i onim što treba da se poboljša tokom buduće implementacije pripremenog vrtića.

Cilj je:

- Da podijelimo rezultate evaluacije pilot programa pripremnog vrtića;
- Da se jasno navede ono što je bilo dobro i što je dobra praksa;
- Da se naglasi da postoji potreba za poboljšanjem i unapređenjem.

¹⁷ Vaspitačica tokom evaluacije

Što je bilo dobro? Osvrt na pilot program

Pilot program pripremnih vrtića pokazao se kao veliki uspjeh. Rezultati su ubijedili sve koji su na početku bili skeptični dokazujući da se vidljive promjene mogu postići za samo 10 dana!

Da bismo analizirali ono što je bilo dobro, ovde navodimo detaljni pregled tema o kojima se raspravljalo na evaluacionom sastanku. Rezultati evaluacije korišćeni su za finalizaciju plana i programa pripremnih vrtića, kao i ovog priručnika, i iz tog razloga smo ih u potpunosti predstavili:

Vaspitanje i obrazovanje

Đeca su se navikla da ostaju u zatvorenim učionicama

Đeca su se lako navikla na radnu prostoriju. Prva tri dana, što je, shodno razvojnim karakteristikama i etapama, očekivano u odnosu na sposobnost prilagođavanja, svi u vrtiću su morali uložiti dodatni napor kako bi đeca bezbjedna i zadovoljna otišla kući.

Promjena u ponašanju kod đece je izuzetno dobra, naročito ako se napravi paralela sa iskustvom nastavnika u područnom odjeljenju u Kampu Konik. Naime, oni ukazuju na problem da đeca odlaze kući tokom odmora između časova, čak i đeca u drugom, trećem i četvrtom razredu. Tokom pilot pripremnog vrtića održano je i osigurano prisutvo đece tokom vaspitno-obrazovnih aktivnosti.

Da bi se to postiglo, treba dobro pripremiti vrtić i imati fleksibilan pristup, kako bi đeca osetila da su dobrodošla, sigurna, ohrabrena i motivisana. Na taj način će zavoljeti boravak u vrtiću.

Takođe, važan je akcioni plan i dnevno planiranje koje obezbjeđuje program koji je usklađen s potrebama đece. Plan mora biti aktivan, interaktiv, a samim tim i zanimljiv toj ciljnoj grupi.

Đeca su unaprijedila ponašanje

Đeca su izuzetno poboljšala ponašanje tokom 10 dana implementacije pripremnog vrtića. Postoje ponašanja koja je lakše postići i ona koja je teže postići.

Ponašanja koja je lakše postići:

- Prihvatanje grupnog rada i saradnje, kao i međusobno pomaganje da bi razumijeli jezik i instrukcije;
- Prihvatanje ponašanja druga/drugarice kao uzora;
- Dobra interakcija između đeteta i vaspitačice;
- Prihvatanje pošetilaca;
- Komunikativnost;
- Ljubaznost i izbjegavanje uvreda.

Ponašanja koja je teže postići:

- Bolje razrješavanje sukoba (npr. ohrabriti ih da razgovaraju i pregovaraju umjesto da se bore i prijete);
- Da budu strpljivi (npr. kad se dijele olovke, higijenski paketići, odijeća ili obroci svi bi htjeli da su prvi. Teško im je da čekaju red).

Đeca osećaju da su cijenjena i važna

Đeca su osećala da su cijenjena i važna s obzirom na to da su svi pojedinačno dobili posebnu pažnju od strane vaspitača, RE asistenata kao i ostalih zapošljenih. Mogli su da pruže nešto za uzvrat, predstavljajući svoju kulturu kroz pjesme, stihove i igre. Dakle, stekli su veću svijest o bogatstvu sopstvene kulture i na taj način razvili veće samopouzdanje.

©photo: Emil Šabotić

Đeca su upoznata s osnovama higijene

Đeca su naučila da treba prati ruke prije svakog obroka. Zapravo, jako su uživali u tome i bili veoma uzbudjeni prvog dana kad su se igrali s vodom i sapunom. Tokom 10 dana implementacije vrtića, navikli su se da redovno peru ruke.

Velika je razlika između domicilne i đece raseljenih lica. Ona đeca koja su dolazila iz Kampa Konik nijesu znala kako da koriste toalet i trebalo ih je naučiti. Vaspitačice i RE asistenti to su uradili tako što vodili po troje đece i pokazivali im kako se koristi toalet.

Kada su đeca došla u vrtić u prljavoj i neurednoj odjeći, RE asistenti su razgovarali s roditeljima o tome da je važno da bolje vode računa o đeci, što se pokazalo kao opravdano.

Đeca su naučila osnovna pravila

Đeca su prihvatile većinu pravila predstavljenih u pripremnom vrtiću. Neka pravila se lakše prihvataju nego druga.

Ponašanja koja je bilo lakše postići:

- Da se igraju igračkama;
- Higijenske navike, zbog podržavajuće sredine/okoline;
- Da jedu redovno i pomažu u prikupljanju tanjira itd. (Uglavnom je to ponašanje domicilne đece);
- Usvajanje muzičkih i pokretnih igara;
- Korišćenje likovnih/umjetničkih materijala;
- Eksperimentisanje sa različitim materijalima (crtanje, bojenje, modelovanje i korišćenje ljepljivog papira u boji).

Ponašanja koja je bilo teže postići:

- Da urade nešto u jasnim vremenskim okvirima (npr. oni bi prekinuli tok rada da bi uradili nešto drugo – u toku nekog zadatka odlučili su da izađu vani ili su čak probali da pođu kući);
- Da dijele igračke. Đeca nisu naviknuta da se zajedno igraju.
- Da traže dozvolu (npr. mogu li to uraditi sada?);
- Da ne stavljam olovke ili igračke u usta;
- Da stavljam poklopce na olovke i da pribor za rad koriste pravilno;
- Da prikupe i rasporede igračke. Većina bi ih jednostavno stavila na gomilu.
- Teško im je bilo da jedu, prvih dana su imali problema sa stomakom (raseljena đeca);
- Organizovanje aktivnosti vani, u dvorištu vrtića (neophodno je dobro organizovati aktivnosti i biti blizak s grupom da bismo održali njihovu pažnju na aktivnosti koje sprovodimo).

Đeca su motivisana da idu u školu

Đeca vole da idu u vrtić, odnosno ustanovu u kojoj provode vrijeme s vršnjacima i đe očećaju da su dobrodošla i cijenjena. Objašnjena im je uloga i značaj škole. Imali su priliku da pošete školu.

Pošeta učitelja vrtiću, koji je na interaktivan način predstavio rad u školi i školski pribor i pomagala, uključujući ih, dajući im zabavne, ali „ozbiljne“ zadatke i nagrađujući pozitivna ponašanja, ostavila je vrlo jak utisak na đecu.

Takođe, roditelji su izrazili spremnost da pošalju đecu u školu, ukazujući na to da treba osigirati prevoz. RE asistenti inspirisali su đecu i roditelje da prihvate mogućnosti koje pruža obrazovanje.

Đeca su uživala u organizovanim gostovanjima u njihovom vrtiću, kao i u sopstvenim posetama van vrtića

Đeca su uživala tokom poseta školama. Lijepo su se ponašali i obratili su dosta pažnje na sadržaj poseta, kao i tokom posete učitelja vrtiću u Nikšiću.

Pošeta policajaca vrtiću u Nikišiću takođe je važna i korisna za vrtić i preporučujemo da se organizuje u buduće i u vrtićima u Podgorici. Đeca su pričala sa policajcima o saobraćajnim pravilima, a i bilo im je dozvoljeno i da uđu u policijski automobil.

Pošeta ljekara vrtiću u Nikšiću nije bila tako laka/jednostavna kao prethodne, s obzirom na to da su se deca uplašila ljekara zbog prethodnog iskustva s vakcinacijama i injekcijama. Međutim, sve je dobro proteklo zahvaljujući prisustvu i pripremljenosti vaspitača i RE asistenata.

Đeca su poboljšala senzorne i čulne sposobnosti

Đeca su poboljšala sljedeće senzorne i čulne sposobnosti kroz temeljno planirane aktivnosti:

- Razvoj taktilne percepcije, sitne motorike (npr. rad sa obojenim ljepljivim papirom, rad sa tijestom, prikupljanje zrna/pasulja, meko, vlažno itd.)
- Prepoznavanje i imenovanje čula – sluh, degustacija, gledanje, mirisanje itd. (npr. prepoznavanje zvukova iz prirode, prepoznavanje i miješanje boja rukom itd.).

Đeca su učila jedna od drugih

Iako su odrasli takođe služili kao uzor, pokazalo se tokom implementacije vrtića da je učenje od vršnjaka još efikasnije. Izuzetno važno je pravljenje mješovitih grupa dece u odnosu na poznavanje jezika – oni koji su znali crnogorski jezik pomagali su onima koji nijesu. U vezi sa sticanjem higijenskih navika, ponašanja ili drugih vještina, učenje od vršnjaka je važan faktor u postizanju pozitivnih rezultata tokom pilot vrtića.

Grupna dinamika je bila dobra

Grupna dinamika je bitna za sprovođenje intezivne aktivnosti kao što je pripremni vrtić. Potrebno je da su svi zaposleni sposobni da se nse sa pet faza razvoja grupe: formiranje, normiranje, oluja, djelovanje i završetak rada.

Faze razvoja grupe u pripremnim vrtićima

U cilju što boljeg korišćenja grupnog rada kao metode, u nastavku ćemo se osvrnuti na **faze razvoja grupe tokom dvoneđeljnog rada u pripremnim vrtićima.**

Faze razvoja grupe u pripremnim vrtićima¹⁸

Evolutivne faze razvoja grupe čine ključni resurs za izgradnju tima koji daje odlične rezultate. Koncept koji opisuje faze razvoja grupe, pomaže nam da razumijemo svakodnevni proces koji prati rad u grupi, naročito u kontekstu rada sa đecom i vrlo kratkim vremenskim intervalom u kome se pred njih i vaspitače/vaspitačice postavljaju vaspitni i obrazovni izazovi. Osim njih prisutni su kulturološki izazovi koji se odnose na rad na jeziku koji nije maternji, pripremu za polazak u školu koja je multikulturalnog sastava i sl.

Prva razvojna faza grupe počinje sa **formiranjem grupe**. Ona predstavlja sami početak rada i kao takva ključna je za dalji razvoj tima, mjesto pojedinaca u timu i grupnu dinamiku.

Na samom početku , voditelji imaju poziciju najveće moći u grupi. Grupa možda i nema jasne ciljeve pred sobom, ali je okupljena, svi su zajedno, na jednom mjestu, upoznaju se i počinju saradnju i rad. U toj fazi potrebno je definisati pravila grupe. Taj proces vode vaspitači/vaspitačice uz aktivno učešće đece koja zajedno sa vaspitačima/vaspitačicama donose grupna pravila. Ona nam kasnije služe za uspostavljanje discipline mehanizmima iz grupe, bez nametanja od strane vaspitača/vaspitačica koji samo pozivaju đecu na poštovanje zajednički dogovorenih pravila rada.

Faza **oluje** koja se javlja kad se grupa susrijeće sa sukobima. Grupu u toj fazi definišu različiti interesi i nezadovoljene potrebe. Nakon boljeg

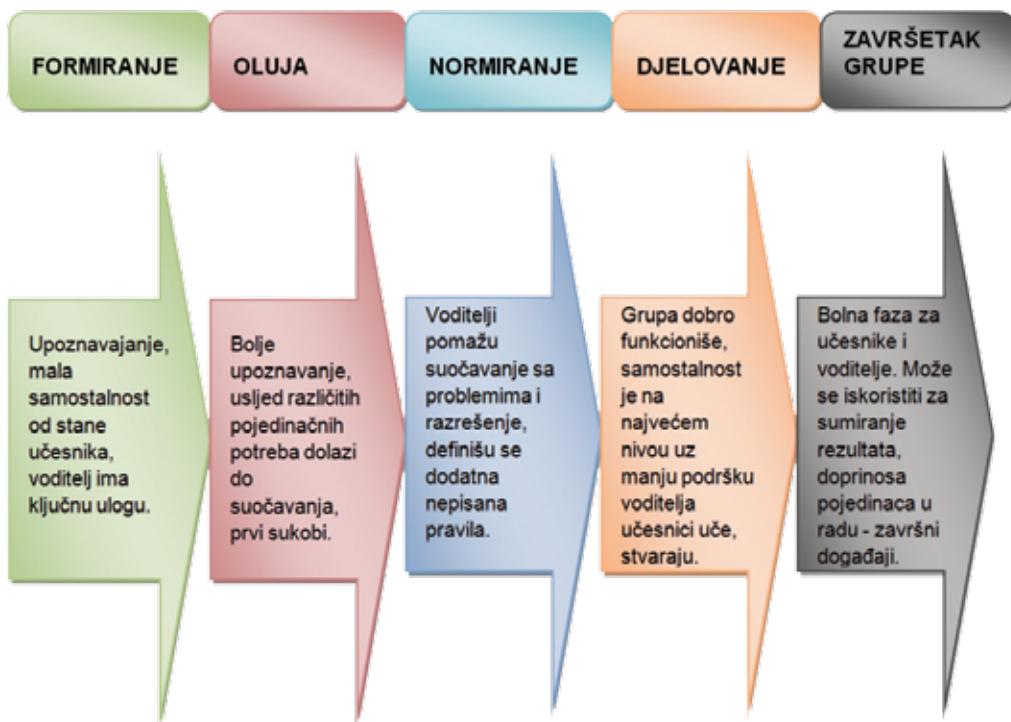
upoznavanja tokom početka zajedničkog rada, javljaju se razlike među učesnicima/učesnicama i nastaju sukobi i suočavanja. Grupa i voditelji moraju se suočiti sa različitim problemima koji su uzrokovali sukob kako bi grupa dalje napredovala.

Normiranje je naredna faza koja predstavlja formiranje na osnovu novih iskustava u grupnoj interakciji ili dodavanje novih nepisanih pravila koja su rezultat razrješenja problema i izazova koje su izazvale oluju. Grupa postaje jača. Članovi grupe razumiju bolje jedni druge, i znaju kako tim i grupa funkcionišu – koja je hijerarhija, procesi, kako da ostvaruju interakciju i kako da sarađuju i sl.

Djelovanje je faza u kojoj grupa što više radi zajedno, bolje funkcioniše. U toj fazi samostalnost učesnika/učesnica je na najvećem nivou u grupi. Grupa je spremna da uz manju podršku voditelja vrlo efikasno usvaja, uči i stvara.

Završetak grupe predstavlja prirodan proces koji označava posljednju fazu u razvoju grupe. U kontekstu kratkoročnog rada, kao što je rad u pripremnim vrtićima, ta faza grupe je neizbjegna i vrlo bolna za učesnike, kako za đecu, tako nekada i za voditelje. U cilju zatvaranja grupe potrebno je planirati i realizovati aktivnosti koje pomažu da đeca osvijeste, shvate i prihvate završetak rada. To iskustvo može biti resurs za korišćenje sličnih životnih situacija (npr. završetak osnovne škole, promjena sredine i sl.) za pozitivna učenja i razvoj, kao što su: sumiranje rezultata, doprinosa pojedinaca u radu i sl.

Sumiranje rezultata rada i samog procesa izgradnje tima tj. grupe mogu se predstaviti kroz organizovanje manjih događaja tzv. završnih događaja. **Završni događaji** su takođe prilika da đeca drugima pokažu učenja kao što su saznanja, nove vještine (samostalnog predstavljanja, glume i sl.) i saradnju i timski rad. Na taj način đeca takođe, u podržavajućem okruženju, unapređuju samopouzdanje, savlađuju stidljivost, pasivnost i sl.

Faze razvoja grupe mogu se ponavljati u okviru jednog životnog vijeka grupe, tako da, recimo, grupa koja je doživjela normiranje, može ponovo ući u fazu 'oluje' i ponovnog normiranja, ukoliko predhodni proces nije doveo do razrješenja nesuglasica ili problemskih situacija, tako što su nepisana pravila jasno razvijena i dodata prvobitnoj listi – ona pomažu zdrav nastavak života grupe, i svega onoga što je karakteriše, podržavajući atmosferu, rad i saradnju, pozitivan odnos vršnjaka jednih prema drugima, toleranciju, prihvatanje i sl.

Odjeća i higijenski paketići su se pokazali kao motivišući

Distribuirana odjeća i higijenski paketići bili su bitni đeci i porodicama. Bitno je bilo i što je odjeća klasifikovana i birana prema uzrastu i veličini koji odgovara svakom đetetu kome se poklonila.

Među ciljnim grupama domicilne i raseljene đece koja su bila obuhvaćena pripremnim vrtićima postoje razlike među porodicama,

a koje, uglavnom imaju socioekonomsko porijeklo. Dok domicilni Romi i Egipćani žive uglavnom od socijalne pomoći ili od prihoda koje zarađuju od obavljanja posla, raseljeni Romi i Egipćani, uglavnom, žive od prikupljanja sekundarnih sirovina. Stoga je preporuka da higijenski paketići treba da ostanu sastavni dio budućih pripremnih vrtića.

Organizacija

Jedan RE asistent po grupi

Svi vaspitači, direktori vrtića, predstavnici MPiS i ZZŠ i ostali koji su bili uključeni u implementaciju pilot vrtića složili su se da su RE asistenti od krucijalnog značaja da bi se postigao visok kvalitet pripremnog vrtića.

Obaveze RE asistenata bile su sljedeće:

- Posredovanje tokom regrutovanja đece za pripremni vrtić;
- Komunikacija sa roditeljima;
- Komunikacija sa RE zajednicom;
- Uspostavljanje veze između roditelja i vrtića;
- Podrška vaspitačima u grupnom i individualnom radu;
- Posredovanje u komunikaciji sa đecom na njihovom jeziku;
- Posredovanje u rješavanju konflikata među đecom.

Tokom **pripremne faze** potrebno je više:

- Pošećivanja porodica kod kuće i podizanje svijesti o pripremnom vrtiću;
- Formiranja/ažuriranja liste đece registrovane za pripremni vrtić.

Tokom **faze realizacije**:

- Prevazilaženje jezičkih problema naročito u pogledu međusobnog i razumjevanja instrukcija za rad;

- Podrška vaspitačima u svim aktivnostima;
- Da dovode đecu od kuće u vrtić i da ih vrate ponovo kući;
- Da stvore odnos povjerenja sa roditeljima;
- Da pošete porodice kad postoji problem.

Poslije vrtića:

- Evaluacija pripremnog vrtića putem intervjuisanja roditelja i đece;
- Podizanje svijesti i motivacije za školovanje đece.

Sve te zadatke/obaveze moguće je sprovesti jedino ako postoji jedan RE asistent po grupi.

Veličina grupe

Tokom pilot pripremnog vrtića broj đece u grupi kreće se između 20 i 25, u slučaju odsustva čak i manje. Za buduće pripremne vrtiće veličina grupe ne smije biti veća s obzirom na to da su izazovi, uslovi i ciljevi drugačiji u odnosu na redovne vrtiće. Đeca treba dosta da nauče u intenzivnom procesu, tako da bi u grupi od tridesetoro đece bilo teško održati isti kvalitet predškolskog vaspitanja i obrazovanja.

Veliki broj đece

Umjesto, inicijalno, dvije planirane grupe, svaka sa po petnaestoro đece (ukupno 30), jedne u Nikšiću i jedne u Podgorici, rezultat je takav da je 161 dijete bilo uključeno u pilot vrtić. Planirani broj proširen je zbog velikog interesovanja đece i porodica, pa je uslijedio zahtjev ZZŠ da se omogući da se sva đeca obuhvate i da se svima pruže jednake šanse. Na dvije lokacije đeca su bila razvrstana u pet grupa:

- dvije u Nikšiću
- tri u Podgorici

Preporuka za buduće vrtiće je da uključe svu đecu koja treba da se upišu u prvi razred.

Učestovala su RE đeca iz dva grada

Nikšić i Podgorica su lokacije u kojima smo sproveli pilot pripremni vrtić. Većina projekata je koncentrisana na rad sa RE populacijom samo u Podgorici.

Budući pripremni vrtići mogu se sprovesti na ove dvije lokacije, ali i u ostalim oblastima ako postoji potreba za tim.

Nijedno dijete ne treba odbiti

Uključena su raseljena i domicilna đeca, dječaci i đevojčice . Imali smo đecu sa prethodnim iskustvom iz vrtića i neke bez pomenutog iskustva. Imali smo stariju i mlađu đecu.

To predstavlja odstupanje od našeg prvobitnog pristupa kojim su bila predviđena samo đeca koja treba da krenu u prvi razred osnovne škole u septembru. Međutim, fleksibilnost programa i tima omogućava vršnjačku podršku i jednake šanse za svu đecu, a samim tim postizanje dobrih rezultata pripremnog vrtića.

Veliki broj đece i aktivnosti organizovane u pripremnom vrtiću povećali su zainteresovanost u RE zajednici. Bili smo svjedoci da je veliki broj đece dolazio do vrata vrtića da vide šta se dešava unutra. Takođe smo skoro svakog dana imali novu đecu koja su dolazila u vrtić – pojedine su doveli roditelji sa željom da ih uključe u rad. Tako je naš otvoreni pristup doprinio regrutovanju većeg broja đece za polazak u osnovnu školu.

Preporuka za buduće pripremne vrtiće je da budu uključena sva đeca koja treba da upišu prvi razred. Mlađa đeca treba da budu uključena u redovne vrtiće.

Izostajanje đece tokom pripremnog vrtića je spriječeno

Tokom implementacije pilot vrtića iskusili smo mnogo dešavanja. Nova đeca su se uključivala u rad, a dešavalo se da neka đeca prestaju

sa dolascima. U tim slučajevima, RE asistenti, koordinatori vrtića i članovi projekta, s vremena na vrijeme išli su da pošete porodice, da razgovaraju s roditeljima, saznaju razloge i da ponovo uključe đecu u vrtić. U većini slučajeva, to je bilo uspješno, tako da je u konačnom rezultatu bilo veoma malo odustajanja od vrtića. Razlog nedolazaka je, najčešće, bio odlazak na Kosovo radi dobijanja dokumenata.

Ovaj sistem prevencije izostajanja moguć je zahvaljujući RE asistentima koje smo angažovali za pripremne vrtiće. Stoga sugerisemo da je i u budućim pripremnim vrtićima neophodno uključiti RE asistente!

Svi uključeni su dobro sarađivali

Dvije JPU, i njihove jedinice uključene u realizaciju pripremnog vrtića, međusobno su dobro sarađivale zahvaljujući dobroj komunikaciji među rukovodstvom i vapitačima vrtića. Takođe, RE asistenti i volonteri su imali zajedničke sastanke na kojima su pripremali zadatke i dijelili iskustva. Postoji izražena spremnost i otvorenost za nastavak saradnje i umrežavanje uključenih strana.

Prevoz je bio obezbijeden

Tokom svih budućih pripremnih vrtića veoma je preporučljivo da se organizuje prevoz za sve vrijeme njegovog trajanja, zahvaljujući kojem se đeca dovoze od kuće do vrtića i natrag, kao i za posebne događaje, kao što je pošeta školama.

Tokom pilot pripremnog vrtića u Podgorici koristili smo vozilo iz RC „1 jun“ i vozač nam je bio na usluzi. U prilog pripremnim vrtićima ide i vrijeme kada se organizuje. U tom periodu đeca nijesu pohađala školu koja se nalazi u okviru RC „1. jun“, pa su vozilo i vozač bili dostupni. Stoga, bilo potrebno obezbijediti samo naknadu za gorivo.

Prevoz bi trebalo da bude organizovan za onu đecu koja moraju preći veće rastojanje od vrtića do kuće i nazad (duže od jednog kilometra),

na obje lokacije. Prvobitno, nije bilo predviđeno obezbjeđivanje prevoza za đecu koja dolaze iz Kampa 2 i idu u objekat „Vrela Ribnička“. Iskustvo je pokazalo da udaljenost od 2 kilometra ne predstavlja prepreku u ranim jutarnjim satima, ali u podne kada se vraćaju kući, uslijed visokih temperatura vazduha pojedina deca su imala probleme. Zbog toga im je organizovan prevoz za povratak kućama. Kako bismo omogućili da se prevoz odvija jednim vozilom, radni sati u objektu „Vrela Ribnička“ pomjereni su pomjerena za pola sata. Tako su dnevni časovi rada bili sljedeći:

- Vrtić „Vrela Ribnička“: 7:30 – 12:30
- Vrtić „Jelena Ćetković“: 08:00 – 13:00
- Vrtić „Pčelica“: 08:00 – 13:00

Prevoz u Nikšiću obezbijedila je sama ustanova, budući da su imali svoje resurse.

Prevoz predstavlja ključno pitanje za buduće vrtiće.

Sponzorstva

Kompanije i organizacije bile su spremne da pomognu

U Crnoj Gori postoji praksa sponzorstava i donacija. Ona je vidljiva kroz angažman obrazovno-vaspitnih ustanova i volju sponzora da doniraju ono što im je traženo. Dakle, sponzorstvo je bilo dobro iskustvo koje nam je omogućilo da deci u Nikšiću i Podgorici doniramo higijenske paketiće koji su sadržali: pastu za zube, četkicu za zube, sapun i šampon. Neki higijenski paketići sadržali su i peškiriće. Takođe smo donirali i odjeću (novu i korišćenu) različitih veličina za svu decu. Odjeća je razvrstana i distribuirana u formi gotovih paketića u skladu sa potrebama porodica. Posebnu pažnju obratili smo na đecu iz jako siromašnih porodica. Sve odluke donosilo je osoblje vrtića i RE asistenati, pa je izbjegnuto biranje i isprobavanje odjeće jer se pretpostavlja da bi to moglo dovesti do konflikta među đecom.

Što treba poboljšati?

Iz evaluacije pilot vrtića proistekle su preporuke navedene u sljedećem tekstu:

Poboljšati identifikaciju RE đece

Kada smo se pripremali za pilot vrtić, koristili smo spisak RE đece koja treba da se upišu u prvi razred. Prilikom implementacije vrtića sačinili smo sopstvene spiskove jer je bilo još zainteresovane đece. Na kraju implementacije spiskovi su dopunjeni u skladu s informacijama koje smo dobili od osnovnih škola u Podgorici („Božidar Vuković Podgoričanin“ i „Marko Miljanov“). Predlažemo da svi koji rade na spiskovima RE đece za prvi razred, koriste isti format i da se procedure pojednostavje. Ukoliko RE asistenati postanu redovni dio sistema, što mi najsrdačnije preporučujemo, njhova uloga u prikupljanju podataka može biti vrlo značajna.

Direktna saradnja između vrtića i roditelja

Tokom implementacije vrtića treba organizovati sastanke s roditeljima kad se ukaže potreba za bliskijom saradnjom sa porodicama. Ona može biti preporučena radi njihovog motivisanja da uključe đecu u pripremni vrtić, a nakon toga i za upis u prvi razred osnovne škole. Takođe, predlažemo nastavak prakse da RE asistenti, a u pojedinim slučajevima i članovi projekta i predstavnici predškolske ustanove, pošećuju porodice. Oni su bili djelotvorni u vezi sa zdravstvenim pitanjima i neredovnim prisustvom đece u vrtiću.

Za buduće vrtiće predlažemo da se dodatno organizuju sastanci sa osobljem unutar vrtića. Razlozi su dvostruki: s jedne strane, roditelji ozbiljnije shvataju te sastanke, dok s druge strane, osoblje vrtića ima priliku da upozna roditelje, okruženje i porijeklo đeteta što im pomaže da uspješno prevaziđu izazovne situacije.

Realizacija radionica s roditeljima

U lancu ostvarivanja osnovnih prava đece RE populacije, roditelji su ključna karika. Oni su saveznici i partneri u eliminisanju prepreka za uključivanje njihove đece u redovne obrazovne, a samim tim i životne tokove.

Stoga, radionice u kojima se podiže svijest roditelja o najboljim interesima đece (stimulisanje zdravstvenog statusa, fizičkog, kognitivnog, jezičkog, socijalnog i emocionalnog razvoja i dr.) predstavljaju osnov za njihovo motivisanje da uključe đecu u sistem obrazovanja i vaspitanja kako bi ostvarila svoj puni potencijal i postala aktivni i produktivni članovi društva.

Stoga, dajemo pregled aspekata koji su obuhvaćeni radionicama sa roditeljima:

a) Zdravlje i higijena

Prije implementacije vrtića predlažemo da se sprovede radionica s roditeljima na temu zdravlja. Na njoj bi trebalo raspravljati o sljedećim problemima:

- Medicinski pregled;
- Vakcinacije;
- Dnevna higijena;
- Povezivanje porodica sa zdravstvenim sistemom (npr. izbor ljekara opšte prakse i liječenje hroničnih bolesti ili dijagnoze oštećenja).

b) Procedure za upis u osnovnu školu

Prema Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju („Sl. list RCG“, br. 64/02, 49/07, „Sl. list CG“, br. 45/10) upis đece u školu vrši se, po pravilu, u toku aprila svake godine, na osnovu obavljenog ljekarskog pregleda. Međutim, dio romskog i egipćanskog stanovništvo ne pozna te procedure, zato predlažemo da se sprovedu aktivnosti u vezane za upis koje će uključiti sljedeće:

- Rokovi za upis;
- Procedure upisa;
- Odlazak kod ljekara;
- Kontakt sa školom;
- Lična dokumenta i mogućnost da se upišu bez njih;
- Mogućnosti za upis đece starije od 6 godina.

Bliskija saradnja sa zdravstvenim osobljem

Tokom implementacije pilot vrtića imali smo različita iskustva u saradnji sa zdravstvenim osobljem u Nikšiću i u Podgorici. U Nikšiću je zdravstveno osoblje bilo dostupnije, ljekar je u toku radnog vremena uradio pregled đece u samom vrtiću. Tom prilikom identifikovani su neki zdravstveni problemi. Međutim, dalji tretman mora biti efikasnije organizovan, s obzirom na to da je trajanje vrtića intenzivno. Ako dijete mora da ostane kod kuće pet dana, čekajući šampon protiv vaški, ono gubi pola vremena koje je trebalo daprovede u vrtiću! Ubuduće, to treba isplanirati unaprijed s obzirom na to da su vaške česte među đecom te ciljne grupe.

U Podgorici nijesmo imali raspoloživo medicinsko osoblje za vrijeme implementacije vrtića. Budući da je u dva vrtića bilo ukupno sto osmoro đece, suočili smo se s brojnim zdravstvenim problemima, npr.: male

povrede, povišena tjelesna temperature, dermatološki problemi, itd. Tako da za buduće vrtiće predlažemo sljedeće:

- α) Prethodno dogovorene procedure, raspored, mjesto, vrijeme za obavljanje ljekarskog pregleda;
- β) prisustvo medicinske sestre za vrijeme implementacije pripremnog vrtića;
- χ) Za vaspitače definisati jasne i precizne korake ophođenja prema deci sa zdravstvenim problemima.

Promjeniti vrijeme održavanja

Pilot vrtić je sproveden tokom poslednje dvije nedelje juna. Evaluacija je pokazala da taj period nije optimalan, imajući u vidu intenzivno administrativno opterećenje zaposljenih u vrtiću, a vremenski je daleko od septembra i početka škole. Skoro svi uključeni u pilot vrtiću predložili su da je avgust prikladniji mjesec za implementaciju.

Visoke temperature u avgustu ne predstavljaju prepreku jer su objekti opremljeni klima uređajima.

Obučiti više RE asistenata

S obzirom na to da su RE asistenti izabrani svega neđelju dana prije početka rada vrtića, njihov pripremni period za rad bio je veoma kratak. Zato predlažemo da se u budućim pripremnim vrtićima sa aktivnostima njihove selekcije otpočne ranije, i organizuje više obuka. Sugerišemo i da se unaprijed radi na upoznavanju, timskom radu i usklađivanju rada osoblja vrtića i RE asistenata.

Obuka za RE asistente obuhvata:

- Rad sa vaspitačima/vaspitačicama na osnovama nastavnog plana i programa predškolskih ustanova,
- Metode rada sa đecom (npr. dnevni planovi, usmjeren grupni rad),
- Organizaciona pitanja (prevoz, pošeta roditeljima).

Aktivnosti pripremnih vrtića sprovesti na svim lokacijama đe boravi RE populacija

Cijeneći dobre rezultate pilot pripremnih vrtića, ali i činjenicu da deca RE populacije žive na više lokacije na teritoriji Crne Gore, radi osiguranja pravednosti u obrazovanju za svu đecu preporučujemo da se budući pripremni vrtići sprovedu na svim lokacijama đe živi RE populacija:

- Podgorica
- Nikšić
- Berane
- Bijelo Polje
- Bar
- Tivat
- Herceg Novi
- Ulcinj

Sprovesti sponsorstvo ranije i sa više sponzora

Sponsorstvo u pilot vrtiću počelo je u kasnoj fazi procesa organizacije. U početku je samo kontaktiran jedan sponzor, a tek nakon što smo se susreli s pojedinim poteškoćama počeli smo kontaktirati druge.

Za buduće pripremne vrtiće preporučujemo saradnju s nekoliko sponzora od početka organizacionog procesa. Nadalje, sugerišemo da se sve potrepštine unaprijed distribuiraju (higijenski paketići, odjeća, obuća). Predlažemo i da se klasifikacija dobijene odjeće od sponzora po veličini i polu ubuduće uradi unutar predškolske ustanove.

Poboljšati linije komunikacije

Tokom pilot pripremnog vrtića projekat je olakšao komunikaciju i preuzeo cijelokupnu odgovornost za pripremu, realizaciju i evaluaciju vrtića. Ubuduće to treba da bude preduzeto od strane vaspitno-obrazovnog sistema u Crnoj Gori, tako što će MPiS, ZZŠ sa zainteresovanim stranama postaviti jasne linije komunikacije. Takođe, uloge, odgovornosti i zadaci svih aktera treba da budu unaprijed konkretno definisani, a samo finansiranje pripremnog vrtića predviđeno budžetom.

©photo: Emil Šabotić

Alati: **Evaluacija**

Dnevni sastanci

Svi vaspitači i RE asistenti imali su dnevne sastanke s članovima projekta i supervizorima. Ti sastanci bili su veoma važni da bi podijelili iskustva, identifikovali probleme i razgovarali o rješenjima, razmatrali dnevne planove, pravili strategije kako da odgovore na različite izazove u radu i slično. Dnevni sastanci održavali su se u periodu od 13.00 do 14.00 časova, a po potrebi i duže.

Dnevni sastanci imali su sljedeće elemente:

- Izvještavanja svih grupa o prisustvu đece, aktivnostima koje su sproveđene, rezultatima aktivnosti i problemima na koje su vaspitači i RE asistenti nailazili;
- Rasprava o grupnoj dinamici i pojedinačnom uključivanju u rad;
- Opšta pitanja/problemi, npr. priprema pošeta ili program završne svečanosti vrtića;
- Rasprava o specifičnim problemima kako bi se našlo rješenje, kao što je npr. koja vrsta aktivnosti može biti interensantna đeci koja se često ne uključuju u rad i sl.

Agenda za evaluaciju pripremnih vrtića

Svi uključeni u realizaciju pripremnih vrtića: vaspitači, RE asistenti, direktori i supervizori vrtića, pozvani su na evaluacioni sastanak u Ministarstvu prosvjete i sporta, ubrzo nakon završetka implementacije vrtića. Aktivnosti u pripremnim vrtićima realizovane su do 29. juna 2012, a evaluacioni sastanak održan je 3. jula, četiri dana kasnije.

Blagovremena evaluacija nakon implementacije je važna jer se vremenom mišljenja i šećanja na događaje mijenjaju.

Evaluacija pripremnih vrtića je urađena na sljedeći način:

- Povratna informacija dobijena je individualno, tako što je svaki učesnik stvorio dvije vizualizacije na papiru:
  - A) Kako sam video/viđela pripremni vrtić prije implementacije i
  - B) Kako to vidim sada, nakon implementacije?

Učesnici su odgovarali na pitanja „Što je bilo dobro?“ i „Što može da se unaprijedi i kako?“ u okviru sljedećih tema:

- Grupa 1: Zdravlje
- Grupa 2: Vaspitanje i obrazovanje
- Grupa 3: Organizacija
- Grupa 4: Sponzorstva

Primjenjena je skala procjene nivoa zadovoljstva čija se forma nalazi u tekstu koji slijedi.

Obrazac za skalu procjene nivoa zadovoljstva

Skala procjene nivoa zadovoljstva je metoda za dobijanje brzih informacija i omogućava pregled mišljenja onih koji su učestvovali u procjenjivanju. Skala procjene sadrži tabelu sa dva elementa: na lijevoj strani nalazi se lista tema koje se procjenjuju. Ispitanici daju svoje viđenje i stavljajući krstiće rangiraju po stepenu usaglašenosti sa datom tvrdnjom koja se odnosi na temu. Stepenovanje je sljedeće: veoma dobro, dobro, loše i veoma loše. U evaluacionoj formi izbjegavaju se neutralni odgovori. Obično se ne preporučuje skala procjene sa više od 10 tema. Dobar način da se ovo uradi je da se unaprijed pripremi tabela sa temama na flip-čart papiru.

Obrazac za skalu procjene nivoa zadovoljstva je sljedeći:

Tema	Veoma dobro	Dobro	Loše	Veoma loše
1. Zdravlje				
2. Vaspitanje i obrazovanje				
3. Organizacija				
4. Sponzorstva				

Tokom evaluacije pripremnog vrtića koristili smo skalu procjene nivoa zadovoljstva da bismo dobili pregled za 10 tema koje su relevantne za implementaciju budućih vrtića.

Otvorena pitanja za roditelje i đecu

RE asistenti treba da budu upućeni kako da vode otvorene intervjuje s RE roditeljima i đecom u cilju dobijanja povratne informacije o pripremnim vrtićima.

RE asistenti počećuju svaku porodicu ponaosob i izvještavaju o ishodima intervjeta koordinatoru pripremnih vrtića. Intervju se odvija pojedinačno sa đetetom, a pojedinačno s ocem i/ili majkom.

Pitanja:

1. Kako vam se dopada vrtić?
2. Zašto vam se dopao?
3. Šta je bilo najbolje?
4. Koliko ste bili zadovoljni sa organizacijom?
5. Zašto?
6. Koliko ste bili zadovoljni onim što je urađeno unutar vrtića?
7. Da li ste primjetili bilo kakvu promjenu?
8. Da li je bilo nešto što vam se nije sviđelo?
9. Želite li da idete u školu?
10. Postoji li problem?

Obrazac za informacije o RE đeci

Ime i prezime deteta:

Prisustvovao/la pripremnom vrtiću: DA/ NE

Br.	
Grad / mjesto	
Uzrast / godine	
Status domicilno ili raseljeno	
Koji jezik dijete govori?	
Koliko dobro dijete govori svoj jezik (1- bez teškoća, 2 –neadekvatno za uzrast)	
Koliko dobro dijete razumije i govori zvanični jezika (1 – bez teškoća, 2. djelimično, 3 - ne razumije i ne govori)	
Vrtić u kome je dijete boravilo	
Broj braće i sestara	
Uzrast braće i sestara	
Da li braća i sestre idu u školu ili ne	
Obrazovanje oca	
Zanimanje oca	
Obrazovanje majke	
Zanimanje majke	

Dodatni komentari

Problemi koji utiču na pošetu školi

Tokom implementacije pripremnih vrtića neki problemi koji mogu uticati na upis u osnovne škole su su već identifikovani, ili se mogu identifikovati. U cilju olakšavanja upisa i prenošenja tih informacija Zavodu za školstvo i osnovnim školama može biti od velike koristi popunjavanje sljedeće forme od strane vaspitača i vaspitačica i RE asistenata.

Ime i prezime deteta:

Br.	
Izvori prihoda porodice <ul style="list-style-type: none"> - Socijalna pomoć - Stalno zaposlenje (navesti koje) - Privremeni radni odnos (navesti koji)	
Porodična situacija (samohrani roditelji, roditelji bez zaposlenja, bolesni članovi porodice itd.) Drugo (navesto sam/a)	
Zdravstveni problemi deteta (npr. dermatološka oboljenja, astma i sl.)	
Ostalo (npr. nedostatak dokumenata i drugo navesti sam/a)	

Dodatni komentari

ANEKSI

Aneks 1: Publikacije i linkovi

Korisne publikacije

ARPOMT/ Council of Europe, 2005, **Teaching kit for Roma, Sinti and Traveler children at preschool level**, Strasbourg.

Bašić J., Hudina B., Koller-Trbović N., Žižak A., 2005, **Integralna metoda za odgajatelje i stručne saradnike u predškolskim ustanovama**, Zagreb.

Council of Europe and European Commission, 2000, **T-kit 4 "Intercultural learning"**, Strasbourg.

Dearling, A., Armstrong, H., 1980, **New Youth Games Book**, Intermediate Treatment Resource Centre. New York

Bernard, F. et al., "Sharing of Promising policies and practices", in: Expert Meeting 10th - 11th September 2007, "**Towards quality education for Roma children: transition**" UNESCO Headquarters, Paris, p. 21-26.

GIZ, 2010, **Baseline Research Report - Dropouts in Basic Education System in Municipalities of Prishtina, Prizren, Klina, Kacanik, Gjilan and Fushe Kosove**, Prishtina

Hough, M., 2001, **Groupwork Skills and Theory**, London.

Kovačević, S. 2010, **Multikulturalizam – resurs za holistički pristup u vaspitanju i obrazovanju djece i mladih**, Tempus Projekat, Nikšić

Kovačević, S. 2011, **Aktivnosti međunarodnih organizacija na primjeni neformalnog obrazovanja u Crnoj Gori**, Principi učenja i razvoja u socijalnom obrazovanju, Magistarski rad, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, Podgorica

Latković, M., Lipovac, D., Soterović, V., **Metodika početnih matematičkih pojmovev**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

Prentović, R., Sotirović, V., 1998, **Metodika razvoja početnih matematičkih pojmovev**, Novi Sad

Smith, A.J. Jr., 1997. "Current Applications of Case Management in Schools to Improve Children's Readiness to Learn". **Journal of Case Management**. 6(3). 105-113.

Project documents

Radoman Kovačević, A., Laković, S., 2012, **Plan i program za pripremne vrtiće za romsku i egipćansku đecu**, EU –MIES, Podgorica

Hielscher, S., Radoman Kovačević, A. (eds.). 2013, **Upravljanje slučaja u službi spriječavanja odustajanja od škole**, EU – MIES Project, Podgorica.

Internet linkovi

Council of Europe EDUCATION OF ROMA CHILDREN http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/preschool_en.asp

DO TO LEARN <http://www.do2learn.com/organizationtools/SocialSkillsToolbox/SharingMaterials.htm>

Ontario, Ministry of Education – Full day kindergarten
<http://www.edu.gov.on.ca/kindergarten/>

Review of the literature and available research on the delivery of school based professional support services
<http://pssp.on.ca/wp-content/uploads/2012/01/Review-of-the-Literature-on-PSS-Final.pdf>

Smith, A.J.

School-Based Case Management. Learning to Finish. Retrieved June 2011 from
www.learningtofinish.org/doku.php?id=school-based_case_management

The Early Years Institute

<http://www.eyi.org/>

Aneks 2:

Kako obezbijediti sponzorstva?

- 1. Ko nas može podržati?** (Socijalne službe, preduzeća, donatori, roditelji, druge obrazovne institucije itd.).
- 2. Što nam je potrebno?** (Definišite potrebna sredstva npr. higijenski paketići, odjeća za šestogodišnjake, obuća za šestogodišnjake itd.)
- 3. Kako planiramo da obezbijedimo potrebna sredstva?** (Pravljenjem liste potrebnih sredstava, slanjem poziva da se podrži njihovo obezbjeđivanje itd.)

Aneks 3: Pregled NVO-a i njihove aktivnosti

1. Centar za romske inicijative, Nikšić

Centar za romske inicijative iz Nikšića imao je važnu ulogu u prikupljanju podataka o RE đeci koja treba da pohađaju pripremni vrtić i upisu školu. Član/članica te NVO je imao/imala veoma značajnu ulogu s obzirom na to da je bio/bila angažovan/angažovana u organizacionoj grupi i da je podržao/podržala organizaciju vrtića.

2. Institut za socijalnu inkluziju (ex. Fondacija za stipendiranje Roma)

Članovi Instituta za socijalnu inkluziju su takođe činili dio organizacione grupe u Podgorici. Njihov uticaj ogledao se kroz obezbjeđivanje/pružanje pouzdanih podataka o RE đeci koja treba da pohađaju pripremni vrtić i školu od septembra 2012.

3. NVO koalicija – Forum za integraciju Roma

Predsednik ove koalicije pomogao je u prikupljanju početnih podataka za dvije zajednice iz Nikšića. On je takođe pozvan u organizacionu grupu vrtića.

Aneks 4: Izvještaj o činjeničnom stanju u pripremnim vrtićima

Izvještaj o činjeničnom stanju u pripremnim vrtićima

Lokacije	Podgorica i Nikšić
Ukupni broj đece	161
Broj đece u Podgorici	108
Broj đece u Nikšiću	53
Broj dječaka	92
Broj devojčica	69
Broj raseljenih	66
Broj domicilnih	50
Broj bez podataka o porijeklu	45

Aneks 5: Autori

Dr. Sibylle Hielscher

Tim liderka i ključna ekspertkinja za inkluziju, projekat EU - Crna Gora „Servisi inkluzivnog obrazovanja“

Aleksandra Radoman Kovačević

Mlađa obrazovna ekspertkinja za inkluziju za Rome i Egipćane, projekat EU - Crna Gora „Servisi inkluzivnog obrazovanja“

Nataša Vlahović

Savjetnica, Zavod za školstvo

Ana Pavličić

Vaspitačica, JPU "Đina Vrbica", Podgorica

Snežana Lakovic

Vaspitačica, JPU "Đina Vrbica", Podgorica

Žana Krivokapić

Vaspitačica, JPU "Dragan Kovačević", Nikšić

Danijela Vučurović

Vaspitačica, JPU "Dragan Kovačević", Nikšić

Serđan Baftjari

RE asistent, Podgorica

„Zavod za školstvo Crne Gore, kao jedan od korisnika usluga Projekta, dao je stručni doprinos izradi ove publikacije.“

©photo: Emil Šabotić

ISBN 978-9940-568-03-C

9 789940 568030 >